BIJLAGEN

Kabinetsappreciatie dwarsdoorsnijdende thema's

Het kabinet heeft er bewust voor gekozen om de aanpak om tot een Klimaatakkoord te komen in te richten met sectorale tafels. Daarbij heeft het kabinet echter als kader benoemd dat een integrale aanpak nodig is. Sommige onderwerpen kunnen alleen over de tafels heen op een goede manier opgepakt worden. Deze dwarsdoorsnijdende onderwerpen worden in het voorstel voor hoofdlijnen ook geadresseerd en zodoende moeten de voorstellen die partijen hierbij doen, voorzien worden van een reactie van het kabinet.

Ten algemene geldt dat er over de sectoren heen en binnen de sectoren sprake moet zijn van een goede balans in de gekozen instrumentenmix, oftewel een combinatie van beprijzen, normeren en subsidiëren. Hieronder ga ik op dit punt nader in. Vervolgens ga ik hieronder in op de rol van biomassa in de toekomstige energiemix, de infrastructuur die nodig is voor de transitie, de aanpak van wet- en regelgeving voor de transitie, de inzet op innovatie, de samenloop van de klimaatopgave met de overgang naar een circulaire economie, de voorbeeldfunctie van het Rijk in de transitie en de ruimtelijke inpassing van de klimaatopgave. In een aparte bijlage ga ik in op het dwarsdoorsnijdende thema Arbeidsmarkt en scholing zoals dit in het voorstel voor hoofdlijnen is opgenomen.

Instrumentenmix
In mijn brief van 10 juli jl., waarin ik uw Kamer het voorstel voor hoofdlijnen aanbied, heb ik al beschreven hoe ik aankijk tegen de toepassing van verschillende instrumenten. Beprijzen heeft in principe de voorkeur, maar kent beperkingen in een open economie als die van Nederland. Normeren is eveneens een nuttig instrument, maar ook hierbij moet rekening gehouden worden met het gelijke speelveld. Subsidiëren is alleen als laatste middel in te zetten, onder de voorwaarde dat dit zoveel mogelijk beperkt is in omvang en tijdsduur. Het voorstel voor hoofdlijnen bevat een beperkt aantal voorstellen voor beprijzen en normeren. Veel vaker wordt subsidiëring als instrument voorgesteld. Het kabinet stuurt erop dat hierin meer evenwicht wordt gebracht en maakt zodoende keuzes waarbij het principe "de vervuiler betaalt" zoveel mogelijk centraal staat. Om die reden houdt het kabinet vast aan invoering van een minimum CO_2-prijs per 2020 voor de elektriciteitssector, maar neemt de risico's voor de leveringszekerheid in overweging. Naast een ambitieuze inzet op kostenreductie van CO_2-reducerende technologieën in de industrie zal, als stok achter de deur, een borgingsmechanisme zoals een CO_2-heffing op het niveau van de sector worden uitgewerkt.

Biomassa
Een veel genoemd aandachtspunt voor de klimaatopgave is de toekomstige energiemix en de rol van biomassa hierin[1]. Voor het kabinet staat vast dat biomassa, nu en richting 2030 en 2050, van belang is voor de verduurzaming van onze economie. Op 27 januari 2016 heeft het kabinet een strategische visie opgesteld voor de inzet van biomassa richting 2023 (Kamerstuk 33 043, nr. 63). Deze visie is nog immer actueel, maar vergt een concrete vertaling naar de voorstellen die door de verschillende sectoren zijn gedaan. De komende periode zal het kabinet deze concrete vertaling ter hand nemen zodat dit in het Klimaatakkoord een plek kan krijgen. Het kabinet realiseert zich dat alleen duurzame biomassa kan worden ingezet voor de transitie, omdat deze niet ten koste mag gaan van ecosystemen, bodems of de beschikbaarheid van voedsel. Het kabinet wil in dit kader een onafhankelijke partij vragen om een advies te geven over een duurzaamheidskader voor biomassa. Inzet van alleen duurzame biomassa vraagt daarbij om een keuze in prioritering binnen Nederland. Hierbij moet onderscheid gemaakt worden tussen de korte en middellange termijn aan de ene kant, en de lange termijn aan de andere kant. Voor de korte en middellange termijn kan biomassa voor meerdere toepassingen dienen als transitiebrandstof. Voor de lange termijn is de inzet om duurzame biomassa in te zetten voor hoogwaardige toepassingen in de economische sectoren waar weinig alternatieven zijn, bijvoorbeeld als grondstof in de industrie en als brandstof in zware voertuigen en de lucht- en scheepvaart. Het kabinet zal ten behoeve van het Klimaatakkoord preciezer aangeven hoe deze prioritering is uitgewerkt, waarbij ook wordt ingegaan

[1] PBL constateert in de analyse van het VKHA dat er een potentiële schaarste aan duurzame biomassa is.

op cascadering van biomassa. De beschikbaarheid van met name duurzame biomassa is nog beperkt en verduurzaming en verhoging van het beschikbare volume is daarmee noodzakelijk. Het kabinet zet daarom in op het stimuleren van de inzet van beschikbare duurzame biomassa en van de binnenlandse productie.

Systeem en infrastructuur
De transitie heeft grote gevolgen voor markten. Er is sprake van nieuwe markten die nog tot wasdom moeten komen en van bestaande markten die zullen gaan veranderen. De sectortafels hebben aandacht gevraagd voor keuzes die de overheid zal moeten maken betreffende de ordening van bestaande en nieuwe markten. Daarbij is specifiek aandacht gevraagd voor de omgang met toekomstige infrastructuur voor CO_2, waterstof en warmte. Naarmate de transitie vordert krijgen de verschillende markten, waaronder voor elektriciteit en gas, in toenemende mate met elkaar te maken. Systemen integreren in een samenspel van elektronen en moleculen. Het ordeningsvraagstuk speelt daarmee niet alleen binnen sectoren, maar snijdt ook dwars door de sectoren heen. Het kabinet ziet de behoefte aan een ordeningsagenda die partijen duidelijkheid biedt. Tegelijkertijd is sprake van een veelomvattend vraagstuk, waarin fasering zal moeten worden aangebracht. Dit om tot zorgvuldige afwegingen te kunnen komen en om ervoor te zorgen dat lange termijn discussies korte termijn actie niet in de weg staan. Het kabinet zal in 2020, mede op basis van de input van partijen aan de tafels de komende maanden, en met stakeholders, een integrale aanpak uitbrengen waarin wordt ingegaan op de belangrijkste keuzes die op systeemniveau aan de orde zijn.

Wet- en regelgeving voor de transitie
Conform de motie Yesilgöz-Zegerius en Jetten (Kamerstuk 30 196, nr. 595) is belemmerende wet- en regelgeving als dwarsdoorsnijdend thema aan het Klimaatakkoord toegevoegd ten opzichte van kabinetsinzet van 23 februari 2018. Alle sectortafels is in relatie tot dit dwarsdoorsnijdende thema gevraagd om bij het maken van afspraken specifiek ook te kijken naar alle vormen van wet- en regelgeving die nodig zijn om de opgave te halen. Regelgeving rond infrastructuur speelt hierbij een belangrijke rol. Daar zal het kabinet een apart traject voor starten. In het voorstel voor hoofdlijnen zit op dit moment nog geen duidelijk overzicht van andere wet- en regelgeving die nodig is of aangepast moet worden voor de transitie. Alle partijen wordt gevraagd hier meer aandacht aan te besteden. Daarnaast zullen het kabinet en de decentrale overheden komende maanden ook in beeld te brengen waar flankerend beleid en/of regelgeving nodig is.

Innovatie
In het voorstel voor hoofdlijnen is in alle sectoren een duidelijk beeld over de technologieën die richting 2030 ontwikkeld moeten worden. Het ontbreekt echter in veel sectoren aan inzicht wat er aan technologische en sociale innovatie noodzakelijk is richting 2050. In dit stadium van het proces is dit niet helemaal verrassend, maar in de uitwerking moet deze omissie worden ingevuld. Bij de uitwerking van het voorstel voor hoofdlijnen moet helder zijn wat de benodigde onderzoek en innovatie-aanpak richting 2050 is. In lijn met de innovatieaanpak die het kabinet per brief van 13 juli jl. (Kamerstuk 33 009, nr. 63) aan uw Kamer heeft gestuurd, moet er in de tweede helft van dit jaar een integrale kennis- en innovatieagenda voor de klimaat- en energieopgave worden geformuleerd.

Circulaire economie
In het voorstel voor hoofdlijnen wordt bij verschillende onderwerpen de verbinding gezocht met de ontwikkeling naar een circulaire economie. Dit juicht het kabinet zeer toe. Zoals de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat in de kabinetsreactie op de transitieagenda's circulaire economie (Kamerstuk 32 852, nr. 59) heeft onderstreept, kan de transitie naar een circulaire economie een significante bijdrage leveren aan het invullen van de opgave voor het Klimaatakkoord. Het kabinet waardeert dat de transitieagenda's circulaire economie actief zijn opgepakt door de verschillende sectortafels en steunt de inzet op circulair grondstoffengebruik door onder meer recycling, substitutie van fossiele grondstoffen door hernieuwbare alternatieven en innovatieve technieken zoals het afvangen en hergebruik van koolstof (CCU). Het kabinet verzoekt partijen om deze maatregelen in aansluiting op de transitieagenda's verder uit te werken.

Voorbeeldfunctie Rijksoverheid
Aangezien van alle partijen een bijdrage wordt verwacht aan de transitie, is het ook passend dat de Rijksoverheid zelf het goede voorbeeld geeft. Klimaatdoelstellingen zullen worden geïntegreerd in het programma van eisen voor overheidsinkopen en -aanbestedingen. De Rijksoverheid zal daarom verduurzaming van de eigen bedrijfsvoering stimuleren, waaronder het eigen wagenpark, opwekking van duurzame energie op Rijksareaal waar mogelijk, circulair inkopen en duurzaam aanbesteden en klimaatvriendelijke consumptie in de catering.

Ruimtelijke opgave
De transitie vraagt de komende jaren veel van de ruimtelijke ordening. Het kabinet hecht er aan dat de discussie in het Klimaatakkoord over maatregelen met ruimtelijke consequenties zo breed mogelijk wordt gevoerd. Het voorstel voor hoofdlijnen laat duidelijk zien dat partijen hier waarde aan hechten. Zo hebben experts de ruimtelijke impact van maatregelen in beeld gebracht en hebben partijen aan diverse tafels ruimtelijke overwegingen expliciet betrokken in de voorstellen. Voor alle ruimtelijke effecten van het Klimaatakkoord geldt dat deze moeten worden vertaald in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) in relatie tot andere opgaven. In het kabinetsperspectief op de NOVI, dat gelijktijdig met de kabinetsappreciatie naar uw Kamer is verstuurd, geeft het kabinet voor de uitwerking van de tweede helft van het Klimaatakkoord aan in welke richting zij denkt in het kader van zorgvuldig ruimtegebruik voor de energietransitie. In de verschillende sectorale appreciaties worden de belangrijkste sectorspecifieke ruimtelijke keuzes nader toegelicht.

Een integrale ruimtelijke afweging is onder andere noodzakelijk voor de Noordzee. Het kabinet vindt het belangrijk dat alle belangen, waaronder natuur, visserij, militaire activiteiten, scheepvaart en energie, deel uitmaken van de afweging en dat ecologische knelpunten worden opgelost. Verdere uitbreiding van windenergie op zee is daarom alleen mogelijk als aan een aantal voorwaarden wordt voldaan op het gebied van ecologie, raakvlakken met andere belangen op de Noordzee en de inpassing op land van de verbindingen met het hoogspanningsnet. Het kabinet zal op basis van een gedegen belangenafweging nog in deze kabinetsperiode extra windenergiegebieden op zee aanwijzen. Daarbij is het uitgangspunt dat deze gebieden kunnen worden benut wanneer er daadwerkelijk extra energievraag is.

De ruimtelijke vertaling voor hernieuwbare elektriciteit op land en warmte zal worden uitgewerkt in de Regionale Energiestrategieën (RES), waarin decentrale overheden het voortouw hebben. De RES zijn erop gericht om de inpassing van de transitie in de leefomgeving op een samenhangende manier vorm te geven, met betrokkenheid van alle belanghebbende partijen en burgers.

Conform de motie Dik-Faber (Kamerstuk 32 813, nr. 204) wordt in samenspraak met decentrale overheden een zonneladder ontwikkeld die richting geeft aan het benutten van de schaarse ruimte voor de inpassing van zonne-energie. Het Rijk geeft daarbij al richting door de voorkeur uit te spreken voor zon op daken of zonneweides in landelijk gebied met lage landschappelijke, ecologische of landbouwkundige waarde en het maximaal benutten van grootschalige clustering op land voor de opwekking van duurzame energie (wind en waar nodig ook zon). Het kabinet vraagt hier specifiek ook aandacht voor zon-PV en brengt, met andere partijen, in beeld welke mogelijkheden er zijn om zon-PV te bevorderen.

Kabinetsappreciatie voorstel voor hoofdlijnen Arbeidsmarkt en scholing

Het kabinet hecht eraan dat er in het Klimaatakkoord naast afspraken die gericht zijn op CO_2-reductie in alle sectoren, ook goede afspraken worden gemaakt die inspelen op de uitdagingen rond arbeidsmarkt en scholing. Juist de uitwerking van dit thema is belangrijk in het licht van een eerlijke transitie, waartoe ook het Verdrag van Parijs oproept. Om die reden heeft het kabinet naast de sectortafels een taakgroep ingesteld om specifiek op dit punt afspraken in het Klimaatakkoord voor te bereiden. De basis van het werk van de taakgroep is het advies "Energietransitie en werkgelegenheid: Kansen voor een duurzame toekomst" dat de Sociaal-Economische Raad (SER) op verzoek van het kabinet op 19 april jl. heeft uitgebracht. Op basis van het SER-advies heeft de taakgroep gesprekken gevoerd met de sectortafels en de acties geïdentificeerd in het voorstel voor hoofdlijnen van een Klimaatakkoord.

Om tot goede afspraken over de uitdagingen rond arbeidsmarkt en scholing te komen, zal de taakgroep in overleg met de sectortafels op een aantal punten een verdere concretiseringslag moeten maken van het voorstel dat zij hebben opgeleverd. Hieronder wordt daartoe allereerst een korte samenvatting gegeven van dit voorstel. Vervolgens wordt geschetst hoe het kabinet aankijkt tegen de verdere operationalisering van dit voorstel in het Klimaatakkoord en daarmee de vragen die het kabinet nog aan de taakgroep wil meegeven. De uitkomsten daarvan zullen in het Klimaatakkoord worden meegenomen.

Samenvatting voorstel voor hoofdlijnen Arbeidsmarkt en scholing
De taakgroep Arbeidsmarkt en scholing adviseert de sectortafels en het Klimaatberaad vanuit een integraal kader over afspraken en uitvoeringsprogramma's en draagt structurele oplossingen aan. Het integrale kader dat de taakgroep daarbij hanteert komt voort uit het SER-advies. Dit SER-advies is tot stand gekomen in een ad-hoc commissie waaraan naast werkgevers en werknemers ook vertegenwoordigers van natuur- en milieuorganisaties deel hebben genomen. Voor het advies is gebruikgemaakt van een analyse van het Planbureau voor de Leefomgeving naar de regionale arbeidsmarkteffecten van de transitie. Voor de taakgroep zijn de uitgangspunten en de zeven handvatten die in dat advies worden geboden integraal van toepassing in de adviezen die zij geeft.

De uitgangspunten die de taakgroep hanteert, zijn:
- Werkgevers en werkenden hebben ieder een eigen verantwoordelijkheid om in te spelen op veranderingen in de arbeidsmarkt en beroepseisen.
- Het Rijk heeft vanuit het publieke belang en als aanjager van de transitie een bijzondere verantwoordelijkheid.
- Additionele middelen zijn nodig om aanpassingsprocessen als gevolg van de transitie mogelijk te maken.
- Het aanpassingsvermogen van arbeidsmarkten en de toekomstige aanbod- en vraagontwikkelingen van onderwijs- en scholingsprogramma's moeten meewegen bij de keuze en timing van maatregelen.
- De kwaliteit van (nieuwe) banen moet op orde zijn.

Hieronder worden de zeven handvatten die de taakgroep hanteert kort toegelicht.

Integrale Human Capital agenda's
Bij de voorbereiding voor het Klimaatakkoord is het wenselijk om rekening te houden met de arbeidsmarktaspecten van voorgestelde maatregelen. Daarnaast is het aan te bevelen om landelijke afspraken en regionale actieplannen te maken om het organiserend vermogen in het beroepsonderwijs te ontwikkelen en te versterken. Deze actieplannen dienen aan te sluiten op de gezamenlijke beleidsinstrumenten van werkgevers- en werknemersorganisaties.

Vertaling in regionaal-economische agenda's
Geïdentificeerde werkgelegenheidskansen en arbeidsmarktknelpunten moeten worden doorvertaald naar een regionale aanpak. De regionale initiatieven moeten bij elkaar opgeteld leiden tot het behalen van de nationale doelen. Daarnaast moeten de initiatieven onderdeel zijn van de bredere regionaal-economische agenda's zoals die bijvoorbeeld worden ontwikkeld door Economic Boards en regionale ontwikkelingsmaatschappijen. Regionaal arbeidsmarkt- en werkgelegenheidsbeleid

dient uiteraard ook aan te sluiten bij sectorale activiteiten zoals cao's, acties van O&O-fondsen en sociale plannen.

Onderwijs, scholing en leercultuur
Het onderwijs en scholingsaanbod zou beter kunnen aansluiten op de extra arbeidsvraag voortvloeiend uit de transitie. Beroepsonderwijs dient flexibel en vraaggericht te zijn, en speelt een cruciale rol in het leven lang ontwikkelen. In de hele onderwijskolom moet aandacht zijn voor nieuwe beroepseisen en specifieke, op de transitie ingerichte, opleidingstrajecten. Het wiel hoeft hierbij niet opnieuw uitgevonden te worden, omdat er kan worden aangesloten bij bestaande trajecten.

Inclusief
Inclusiviteit is een belangrijk begrip voor de uitdagingen rond arbeidsmarkt en scholing. Het beschikbare arbeidspotentieel dient beter benut te worden. Mensen kunnen bijvoorbeeld gefaciliteerd worden als ze meer uren willen werken. Ook kunnen mensen met een arbeidsbeperking dankzij de inzet van nieuwe technologieën complexer werk doen.

Arbeidsomstandigheden, sociaal overleg en arbeidsvoorwaarden
In nieuwe sectoren is er net als in bestaande sectoren behoefte aan goede arbeidsomstandigheden, arbeidsvoorwaarden en medezeggenschap. Het is belangrijk dat sociale partners ook in deze nieuwe sectoren de noodzakelijke sociale infrastructuur tot stand brengen. Bij nieuwe technologieën en werkgelegenheid moeten de arbeidsomstandigheden op een hoog niveau liggen. Van-werk-naar-werk mobiliteit kan eenvoudiger gemaakt worden door aandacht te hebben voor andere typen dienstverbanden of aanpassing van de rechtspositie.

Beter zicht op arbeidsmarktontwikkelingen
Er is behoefte aan beter zicht op de arbeidsmarktgevolgen die de transitie met zich meebrengt. Het gaat hierbij zowel om het monitoren van feitelijke ontwikkelingen als om het in kaart brengen van toekomstige arbeidsmarktbehoeften en -knelpunten.

Opvangen van werkgelegenheidsverlies
Er is nadrukkelijk aandacht nodig voor de werknemers die hun baan dreigen te verliezen als gevolg van de energietransitie. Via loopbaanadvies, opleidingsbudget en intersectorale mobiliteit kan worden voorbereid op werkgelegenheidsverlies. Het verbod op de productie van elektriciteit met kolen is een voorbeeld van een maatregel die werkgelegenheidseffecten kan hebben. Mochten centrales sluiten, dient dat op een sociaal verantwoorde manier voorbereid te worden. Voorgesteld wordt in deze context om een "kolenfonds" op te zetten voor werknemers die langdurig werkloos dreigen te worden.

Vanuit dit integrale kader heeft de taakgroep Arbeidsmarkt en scholing de afgelopen periode het gesprek gevoerd met de sectortafels over deze problematiek. Dat heeft een eerste analyse opgeleverd van een aantal specifieke aandachtspunten voor het Klimaatakkoord en de afzonderlijke tafels, maar ook een aantal opgaven die in het vervolg uitgewerkt moeten worden.

<u>Richting van het kabinet voor concretisering</u>
Het kabinet is de taakgroep dankbaar voor het werk dat de afgelopen maanden is gedaan en het voorstel dat is opgeleverd. Het voorstel van de taakgroep biedt handvatten voor alle partijen die betrokken zijn bij het tot stand komen van het Klimaatakkoord om de uitdagingen op het terrein van arbeidsmarkt en scholing aan te pakken. Daarmee vormt het voorstel een onmisbare basis voor de gesprekken aan de verschillende sectortafels over dit thema. De taakgroep zal ook in de komende periode een belangrijke rol moeten spelen bij het aanjagen en ondersteunen van de sectortafels bij het maken van afspraken op het terrein van arbeidsmarkt en scholing.

In grote lijnen deelt het kabinet de analyse van de taakgroep over de relatie tussen de transitie en de ontwikkeling van de arbeidsmarkt. Het voorstel wijst terecht op meerdere belangrijke uitgangspunten, randvoorwaarden en opgaven voor het slagen van de transitie, waaronder de beschikbaarheid van voldoende gekwalificeerde werknemers en het goed organiseren van de

opbouw en afbouw van economische activiteiten. Het kabinet onderschrijft ook dat nieuw werk dat ontstaat als gevolg van de transitie aan dezelfde wettelijke eisen moet voldoen als bestaand werk.

Het kabinet is van mening dat alle betrokken partijen - overheid, werkgevers, werknemers, onderwijsinstellingen en anderen - nodig zijn om vroegtijdig te anticiperen op potentiële knelpunten bij de transitie. Een aandachtspunt daarbij is de fasering. Op de korte termijn is het vinden en kwalificeren van voldoende nieuwe arbeidskrachten noodzakelijk, net als het opvangen van sociale risico's en het borgen van de kwaliteit van arbeid.

De taakgroep pakt de handschoen op voor wat betreft de integrale human capital agenda's en de regionaal-economische agenda's. Het doel daarbij is de totstandkoming van een concrete sectorale of regionale uitvoeringsagenda voor elke sectortafel. Het kabinet vraagt alle sectoren in de tweede helft van dit jaar, in overleg met de taakgroep, afspraken te maken over een dergelijke agenda of aanpak. Hiervoor kan worden aangesloten bij bestaande initiatieven en acties. Via de human capital agenda van de Topsector Energie en het Techniekpact zijn bijvoorbeeld al veel activiteiten geïnitieerd waarbij kan worden aangesloten. Het kabinet heeft de Kamer eerder geïnformeerd over de inzet van de stakeholders voor het Techniekpact voor 2018-2020, waarin klimaat, energie en duurzaamheid expliciet als thema's worden genoemd[2]. De transitie komt ook terug in de experimentele regeling MKB !dee, die het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat is gestart in het kader van het Techniekpact en het MKB Actieplan.

Een ander onderwerp dat het voorstel aankaart, is het belang van onderwijs en een leven lang ontwikkelen. Het kabinet heeft de Tweede Kamer op 27 september jl. geïnformeerd over de ambitieuze agenda op dit terrein[3]. De agenda is een gezamenlijke aanpak van het kabinet, sociale partners, O&O-organisaties, onderwijsinstellingen, uitvoeringsorganisaties en andere betrokkenen. Onderdeel is een meerjarig actiegericht programma, met als ambitie de eigen regie van mensen te versterken. Het kabinet wil met het programma onder andere inzichtelijk maken welke scholingsmogelijkheden mensen hebben, zodat zij makkelijker zelf de regie kunnen nemen. Daarnaast is het doel om te stimuleren dat iedereen een individueel leer- en ontwikkelbudget tot zijn of haar beschikking heeft. In deze context werkt het kabinet aan een uitgavenregeling voor een publiek individueel leer- en ontwikkelbudget. Hiervoor zijn de middelen die vrijvallen door de voorgenomen afschaf van de fiscale aftrek voor scholingsuitgaven (€ 218 miljoen) gereserveerd. De rol van het kabinet is verder om de juiste randvoorwaarden te bieden. Dit kan door goede ondersteuning, versterking van de leercultuur in kleine bedrijven en bevordering van een flexibel onderwijsaanbod. In de brief van 27 september staan zodoende verschillende maatregelen die goed aansluiten bij analyse van de taakgroep. Het kabinet verzoekt de taakgroep deze maatregelen in het kader van het Klimaatakkoord te plaatsen en vanuit die optiek over de richting die het kabinet heeft neergezet nader te adviseren.

Daarnaast markeert het voorstel van de taakgroep terecht dat de transitie de arbeidsmarktkrapte in een heel aantal sectoren en regio's kan vergroten, en dat dit gevolgen kan hebben voor de snelheid van de transitie. Het kabinet gaat in op deze problematiek in de brief "Aanpak krapte op de arbeidsmarkt"[4] en de eerde genoemde brief over het Techniekpact. Daarbij wordt beschreven hoe arbeidsvraag en -aanbod nationaal en regionaal beter op elkaar aan kunnen sluiten. Door de werking van de arbeidsmarkt structureel te versterken, kunnen we als samenleving ook beter omgaan met de veranderende arbeidsmarkt en dus ook de transitie. Met het programma 'Matchen op Werk' versterkt het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid bijvoorbeeld samen met de landelijke en regionale partners, de gecoördineerde werkgeversdienstverlening in de arbeidsmarktregio's. Op het gebied van inclusiviteit is het van belang om te verwijzen naar lopende programma's die gericht zijn op het aan de slag krijgen van groepen waarvan bekend is dat ze het moeilijk hebben op de arbeidsmarkt. Het actieplan Perspectief voor vijftigplus[5] ondersteunt vijftigplussers in hun zoektocht naar werk, en heeft tegelijk als doel de terughoudendheid bij werkgevers terug te dringen. Het programma Verdere Integratie op de Arbeidsmarkt[6] richt zich op Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond en asielstatushouders. Werk speelt

[2] Kamerstuk 32 637, nr. 320.
[3] Kamerstuk 30 012, nr. 92.
[4] Kamerstuk 29 544, nr. 833.
[5] Kamerstuk 29 544, nr. 763.
[6] Kamerstuk 29 544, nr. 821.

daarbij een centrale rol. Ook op deze punten vraagt het kabinet de taakgroep om advies over de acties die het kabinet inzet, bezien vanuit het kader van het Klimaatakkoord.

Een casus in de transitie die in het oog springt ten aanzien van concrete uitdagingen rond werkgelegenheid, is het verbod dat het kabinet instelt voor elektriciteitsproductie met kolen. Het is duidelijk dat dit verbod mogelijk ook werkgelegenheidseffecten heeft, zowel bij centrales zelf alsook in de steenkoolketen. In het SER-advies en ook in het voorstel voor hoofdlijnen wordt voorgesteld dat de overheid passende voorzieningen in zou moeten stellen waarmee werkgelegenheidseffecten opgevangen kunnen worden. Het kabinet herkent dat er eventueel werkgelegenheidseffecten kunnen optreden als gevolg van het verbod op elektriciteitsproductie met kolen. De aard en omvang van deze effecten zijn op voorhand echter niet zondermeer duidelijk. Bovendien is de vraag in hoeverre deze effecten wezenlijk anders zijn dan veranderingen die in den brede in de economie en de arbeidsmarkt zullen optreden als onderdeel van de transitie. Het kabinet zet bewust in op een geleidelijke transitie. Het verbod op elektriciteitsproductie met kolen kent een lange overgangsperiode, die er onder andere voor bedoeld is om alle betrokken partijen de tijd te geven om zich voor te bereiden op de gevolgen van het verbod. Dit geldt vanzelfsprekend ook voor de betrokken bedrijven in hun rol als werkgever, en voor werknemers zelf. Alle partijen zullen in eerste instantie vanuit hun eigen verantwoordelijkheid moeten inspelen op de veranderingen die door het verbod optreden, door middel van omscholing en het realiseren van van-werk-naar-werk trajecten. De overheid heeft een rol in het creëren van noodzakelijke randvoorwaarden, zoals ook aangegeven in de Kamerbrief Leven Lang Ontwikkelen. Het kabinet ziet echter ook dat de specifieke casus in de steenkolenketen bijzondere aandacht verdient om zicht te krijgen op dergelijke aspecten in de transitie, en wil om die reden samen met de vakbonden en andere partijen onderzoeken wat de werkgelegenheidseffecten zijn van het stoppen van elektriciteitsproductie met kolen. Ook vraagt het kabinet aan de taakgroep Arbeidsmarkt en scholing verder te bezien of er knelpunten zijn die belemmeren dat mensen met het risico op baanverlies door de transitie, zich blijven ontwikkelen en eventueel overstappen naar een andere sector.

<u>Vervolgstappen</u>
Zoals gezegd hecht het kabinet eraan dat in het Klimaatakkoord goede afspraken worden gemaakt over de uitdagingen rond arbeidsmarkt en scholing in de transitie. Het werk dat de taakgroep op basis van het SER-advies in de eerste helft van dit jaar gedaan heeft, biedt hiervoor een goede basis. De taakgroep zal ook in de tweede helft van het jaar een rol spelen in het aanjagen en ondersteunen van de sectortafels bij het maken van afspraken over een sectorale aanpak. Daarnaast heeft het kabinet zoals hierboven beschreven ook een aantal specifieke punten waarover advies van de taakgroep gevraagd wordt. Deze vragen sluiten aan bij het uitgangspunt van het kabinet dat arbeidsmarktuitdagingen van de transitie moeten worden ingebed in breder kabinetsbeleid. Ook sociale partners, de SER, onderwijsinstellingen en andere maatschappelijke partijen hebben in dat kader een rol bij de ontwikkeling van de juiste vaardigheden en competenties.

Kabinetsappreciatie sectortafel Elektriciteit

De sectortafel Elektriciteit heeft een indicatieve reductieopgave voor 2030 van 20,2 Mton. Daarbij heeft het Kabinet aangegeven dat het stoppen van elektriciteitsproductie met kolen wel bijdraagt aan deze opgave, maar dat deze maatregel geen onderdeel vormt van het Klimaatakkoord.

Voor het elektriciteitssysteem is de stip op de horizon een CO_2-vrij elektriciteitssysteem in 2050, dat betrouwbaar, betaalbaar en veilig is. Dit vraagt allereerst om een omschakeling van elektriciteitsproductie op basis van fossiele bronnen naar CO_2-vrije opwekking.

De sectortafel heeft daarom voorstellen geformuleerd voor het realiseren van de extra hernieuwbare elektriciteit richting 2030 die nodig is voor het bereiken van de doelstelling. Daarbij heeft de sectortafel ook rekening gehouden met een grotere mate van elektrificatie in de andere sectoren. Er zijn extra maatregelen in kaart gebracht voor het realiseren van een grotere reductieopgave als gevolg van aanvullende afspraken over de reductiedoelstelling in de Europese Unie. De indicatieve opgave van de sectortafel is in beeld, maar de mate van elektrificatie in de andere sectoren is hierbij nog een grote onzekerheid.

Tevens heeft de sectortafel verschillende voorstellen geformuleerd voor de aanpak van deze opgave. Deze voorstellen hebben zowel betrekking op afspraken die nodig zijn voor een goede ruimtelijke inpassing van de extra benodigde capaciteit, als op zaken die de betrouwbaarheid van het energiesysteem ook bij een groter aandeel hernieuwbare elektriciteit borgen.

Tot slot is er rekening gehouden met de internationale context. De Nederlandse elektriciteitsmarkt is immers nauw verbonden met de markten van ons omringende landen en via hen met de rest van Europa. Om de opgave voor de elektriciteitsvoorziening te realiseren en tegelijkertijd de betrouwbaarheid en betaalbaarheid te garanderen is dan ook goede samenwerking met lidstaten in de Noordwest-Europese elektriciteitsmarkt van belang.

Belangrijkste adviezen PBL
De voorstellen van de tafel zijn gericht op sterke verdere implementatie van hernieuwbare elektriciteitsproductie (windenergie en zonne-energie). De ruimtelijke impact hiervan is een belangrijk aandachtspunt voor het ruimtelijk beleid. PBL heeft becijferd dat het streefbeeld in zicht is, en merkt daarbij op dat een complicerende factor is dat de emissies van deze sector sterk afhankelijk zijn van ontwikkelingen op de Europese elektriciteitsmarkt. PBL adviseert dan ook om te bezien of de effecten van deze internationale ontwikkelingen ook binnen de opgave voor de elektriciteitssector moeten worden opgevangen. PBL acht op dit moment het niet waarschijnlijk dat zonder alternatief voor de SDE+ na 2025 de gewenste groei in hernieuwbare energie wordt gerealiseerd.

Kabinetsappreciatie
Hieronder wordt volgens de lijnen van het voorstel van de sectortafel Elektriciteit ingegaan op de aanpak per thema.

Wind op zee
Het Nederlandse deel van de Noordzee kan een grote rol spelen in het verduurzamen van de elektriciteitsvoorziening. Het kabinet is blij met de inspanningen van de verschillende partijen aan tafel om een verdere groei van windenergie op zee mogelijk te maken naar in ieder geval 11,5 GW in 2030, conform de vervolgroutekaart windenergie op zee 2030 die het kabinet afgelopen voorjaar bekendmaakte. Hiervoor zullen partijen zich inspannen om de ecologische knelpunten op te lossen.

Een eventuele verdere doorgroei van windenergie op zee bovenop de genoemde 11,5 GW vraagt, voor zover hiervoor nieuwe windenergiegebieden moeten worden aangewezen, een zorgvuldig en integraal afwegingsproces waarin rekening wordt gehouden met andere ruimte vragende functies en waarden van de drukbezette Noordzee, zoals natuur en biodiversiteit, scheepvaart, visserij, militaire activiteiten en aquacultuur. Het kabinet zal in deze kabinetsperiode, op basis van gedegen belangenafweging, extra windenergiegebieden op zee aanwijzen voor een eventuele verdere groei

bovenop de al aangewezen gebieden in de vervolgroutekaart wind op zee van 11,5 GW in 2030. Het gebied boven Groningen krijgt daarbij bijzondere aandacht. Daarbij is het uitgangspunt dat deze gebieden uiteindelijk kunnen worden benut indien er voldoende vraag is naar hernieuwbare energie van windparken op zee.

Voor windenergie op zee streeft het kabinet ernaar om de parken subsidieloos te realiseren. Het net op zee is de afgelopen jaren, net als de tenders, via de ODE gefinancierd. Het voorstel om de infrastructuur op zee, net als de infrastructuur op land, voor de tenders na het Energieakkoord te financieren via de tarieven die de netbeheerder in rekening brengt, past bij het uitgangspunt van het kabinet dat subsidies beperkt en bovendien tijdelijk moeten zijn. Subsidies zijn daarom in eerste instantie niet geschikt voor het structureel financieren van de benodigde infrastructuur. De voorgestelde aanpassing zal wel leiden tot een stijging van de nettarieven voor burgers en bedrijven. Onderzocht en uitgewerkt wordt op welke wijze de financiering kan worden vormgegeven, rekening houdend met zowel de Europese wet- en regelgeving op dit vlak als met de effecten op de lasten.

Hernieuwbaar op land

Een goede ruimtelijke inpassing van de extra benodigde capaciteit is ook op land van groot belang. Het kabinet onderschrijft het belang om ruimte te bieden aan lokale afwegingen ten aanzien van de ruimtelijke inpassing van zonne-energie en wind op land, met als doel meer maatschappelijk draagvlak voor hernieuwbare elektriciteit op land te realiseren. Het voorstel van de tafel om voor meer grootschalige productie (>15 kW) van hernieuwbaar op land in het uiteindelijke Klimaatakkoord een techniekneutrale opgave vast te stellen, waaraan door de Regionale Energiestrategieën (RES) eind 2019 concreet invulling wordt gegeven, ondersteunt het kabinet dan ook van harte. De RES zijn een middel om de ruimtelijke inpassing van de transitie op een samenhangende manier vorm te geven, met betrokkenheid van alle belanghebbende partijen en burgers. De decentrale overheden hebben het voortouw bij het uitwerken van de RES. Indien in de zomer van 2019 blijkt dat het de regio's onvoldoende gelukt is om tot een regionale invulling van de opgave te komen, wordt een met de decentrale overheden te ontwikkelen verdeelsystematiek toegepast.

Ten behoeve van de RES is het van belang dat bij de verdere uitwerking van het Klimaatakkoord de voorgestelde 'criteria ten aanzien van kosteneffectiviteit, doelbereik, ruimtelijke inpassing en (impact op) het energiesysteem' de komende periode goed uit te werken. Specifiek ondersteunt het kabinet het voornemen dat bij locatiekeuzes voor hernieuwbare elektriciteit functiecombinaties met natuur en landschap worden gezocht. Met onderstaande uitgangspunten, die een plek zullen krijgen in de RES, denkt het Rijk aan de volgende richting in het benutten van de schaarse ruimte voor de transitie:

- Zonnepanelen op daken of zonneweides in landelijk gebied met lage landschappelijke, ecologische of landbouwkundige waarden hebben de voorkeur. Het kabinet brengt daarvoor, met andere partijen, in beeld welke mogelijkheden er zijn om ruimtelijk gunstige toepassing van zon-pv te bevorderen.
- Grootschalige clustering op land voor de opwekking van duurzame energie (wind en waar nodig ook zon) wordt maximaal benut, waarbij er goed dient te worden omgegaan met landschappelijke kenmerken, water en bodem. Dit vermindert de ruimtelijke afwenteling en draagt bij aan kostenreductie. Bij de ruimtelijke inpassing van hernieuwbare energie wordt hard gewerkt aan draagvlak, door inwoners te laten meebeslissen en participeren bij duurzame energieprojecten. Bestaande beperkingen (zoals radarverstoringen en veiligheidseisen) worden eveneens expliciet onderdeel van de te maken afweging.

Het Rijk heeft zelf ook verschillende gronden en gebouwen in eigendom en/of beheer die gebruikt kunnen worden voor het realiseren van de klimaatdoelen, via bijvoorbeeld het realiseren van negatieve emissies (koolstofvastlegging) of de opwek van hernieuwbare elektriciteit. De inzet van rijksgronden voor verschillende doelen die voort zullen komen uit het Klimaatakkoord zal in samenhang worden bezien, met inachtneming van de primaire taken. Daarbij worden de potentiële opweklocaties aangedragen bij het opstellen van de RES en daarmee ook onderdeel van het gesprek dat over de RES zal plaatsvinden met belanghebbende partijen en burgers. Het kabinet

werkt daarnaast in het najaar graag met partijen uit op welke manier tenders op land, net als op zee, kunnen bijdragen aan verdere kostprijsreductie.

Flexibiliteit, marktmodel en systeemintegratie
Een betrouwbare energievoorziening is bij een groot aandeel hernieuwbare elektriciteit een belangrijke randvoorwaarde. Het kabinet is blij met de verschillende analyses die de partijen hebben gedaan om de uitdagingen die hierbij spelen in kaart te brengen. Duidelijk is dat een verdere flexibilisering van het elektriciteitssysteem noodzakelijk is. De benodigde flexibiliteit kan uit verschillende bronnen komen, waaronder interconnectie, demand respons, opslag en conversie en regelbaar vermogen. Het huidige marktmodel biedt op dit moment een goede basis voor de benodigde (prijs)prikkels voor flexibiliteit. Wel is van belang de ontwikkeling van de leveringszekerheid goed te blijven monitoren én deze monitoring aan te scherpen.

Het kabinet deelt de analyse dat richting 2030, en zeker ook daarna, in toenemende mate CO_2-arm regelbaar vermogen beschikbaar moet zijn om, ook als de zon niet schijnt en de wind niet waait, voldoende elektriciteit beschikbaar te hebben. Het is van belang dat de komende jaren meer ervaring wordt opgedaan met de technieken die hierbij een rol kunnen spelen, voordat deze technieken grootschalig kunnen worden toegepast. Daarom zal het kabinet onder andere de bestaande Demonstratieregeling voor Energie-innovatie (DEI) verbreden. Tot slot zal de ontwikkeling van het flexibel vermogen nadrukkelijk onderdeel zijn van de eerdergenoemde monitoring.

Beprijzing en subsidiëring
Eén van de kaders die het kabinet hanteert is een goede balans in de instrumentenmix. Het voorstel van de partijen aan de elektriciteitstafel voldoet hier in grote mate aan. Hieronder wordt nader ingegaan op de SDE+ en de CO_2-minimumprijs.

SDE+
De SDE+ heeft de afgelopen jaren een belangrijke rol gespeeld in de verduurzaming van onder andere de elektriciteitssector. Dit zal ook de komende jaren het geval zijn. Tegelijkertijd is het met de verdere groei van het aandeel hernieuwbare elektriciteit van belang dat investeringen in hernieuwbare elektriciteit op termijn zonder subsidie tot stand komen. Het kabinet ondersteunt het voorstel van de tafel om de SDE+ tot en met 2025 ook beschikbaar te houden voor zon-PV en windenergie dan ook van harte.

Richting 2025 en verder is een verdere kostprijsreductie van cruciaal belang om de elektriciteitsvoorziening naast schoon ook betaalbaar te houden en om investeringen in hernieuwbare elektriciteit op korte termijn zonder subsidie tot stand te laten komen. Het voorstel van partijen ten aanzien van de gewenste kostprijsreductie kan hierbij een belangrijke rol spelen. Daarbij is een belangrijk aandachtspunt dat in de analyse van het PBL wordt geconcludeerd dat de afspraken erg ambitieus zijn. Het kabinet hecht, net als de partijen aan tafel, sterk aan het belang van kostprijsreductie en roept partijen op in het najaar verdere afspraken hieromtrent te maken en indien nodig richtlijnen uit te werken voor een alternatief instrument – niet zijnde financiële ondersteuning vanuit het Rijk - dat het mogelijk maakt om de afgesproken ambities voor 2030 te realiseren. Dit alternatieve instrument kan dan indien nodig al voor 2025 inwerking treden.

CO_2-minimumprijs
Naast de SDE+ acht het kabinet het beprijzen van de uitstoot van CO_2 een belangrijke bouwsteen van effectief klimaatbeleid. De Nederlandse inzet is er dan ook op gericht om tot een aanscherping van het EU-ETS te komen en, waar dit niet lukt, in Noordwest-Europees verband afspraken te maken. Voor de productie van elektriciteit heeft het kabinet eveneens een nationale minimum CO_2-prijs aangekondigd. De sectortafel heeft hiervoor vijf opties in kaart gebracht. Zoals blijkt uit het onderzoek van Frontier dat ik met uw Kamer heb gedeeld, gaat de invoering van de CO_2-minimumprijs zoals opgenomen in het regeerakkoord gepaard met risico's voor de leveringszekerheid en een stijging van de CO_2-uitstoot op Europees niveau. Tegelijkertijd acht het kabinet het van belang om duidelijkheid te bieden ten aanzien van de ontwikkeling van de CO_2-prijs, met het oog op het bieden van investeringszekerheid voor de benodigde investeringen.

Het kabinet houdt vast aan de invoering van een CO_2-minimumprijs per 2020, maar neemt de risico's voor de leveringszekerheid in overweging. Een definitief prijspad zal bij wet worden vastgelegd.

Overige thema's
Op basis van de gesprekken de afgelopen maanden aan de tafel ziet het kabinet nog drie aandachtspunten voor het vervolg in het najaar:

1. Innovatie
Onderdeel van de opdracht aan de tafel was het in kaart brengen van de innovatie-opgaven. Het kabinet is verheugd met het voorstel van de tafel om prioriteit te geven aan drie missiegedreven innovatieprogramma's:
i) grootschalige hernieuwbare elektriciteitsproductie offshore met als doel daling van de kosten;
ii) ruimtelijke integratie met als doel een leefbaar energielandschap en
iii) systeemintegratie, opslag en conversie met als doel een betrouwbaar en betaalbaar energiesysteem.

De inzet van het Rijk is verder om de huidige innovatieprioriteiten binnen onder andere de Topsector Energie zoveel mogelijk te herijken op de genoemde prioriteitsgebieden. Zo zal de inzet bijvoorbeeld zijn om de huidige innovatiemiddelen voor wind op zee in 2019 zoveel mogelijk in te zetten in lijn met de missie voor grootschalige hernieuwbare elektriciteitsproductie offshore met als doel een daling van de kosten. Daarnaast zal, zoals eerder aangegeven, de demonstratieregeling energie-innovatie (DEI) worden uitgebreid om de gewenste pilot- en demonstratieprojecten te faciliteren op het gebied van flexibiliteit (o.a. opslag en conversie) en om meerdere toepassingen van een techniek mogelijk te maken.

Het kabinet vraagt de partijen om in het najaar de innovatie-opgaven nader te concretiseren in het Klimaatakkoord. Daarmee wordt nog scherper waar de komende jaren wel en niet op zou moeten worden ingezet en waar private partijen in willen investeren.

2. Taken netbeheerders/netwerkbedrijven
Netbeheerders en netwerkbedrijven hebben een belangrijke rol bij het faciliteren van de energietransitie. Het voorstel voor de hoofdlijnen van het Klimaatakkoord bevat veel voorstellen die de taakomschrijving van de netbeheerders en de netwerkbedrijven betreffen. De algemene leidraad die het kabinet hanteert bij de weging van dit soort voorstellen is of het een zaak van algemeen belang betreft. Daarbij geldt tevens het principe dat activiteiten die door de private sector kunnen worden uitvoert, aan de markt moeten worden overgelaten, zoals neergelegd in de Wet Voortgang Energietransitie.

Specifieke punten:
1. De tafel stelt voor om als onderdeel van het Klimaatakkoord een brede agenda ten aanzien van flexibiliteit te formuleren voor netbeheerders en overheden. Deze agenda moet commerciële marktpartijen die flexibiliteit (opslag, vraagsturing etc.) willen ontwikkelen en aanbieden aanspreken. Er zijn daarbij meerdere vragers van flexibiliteit: zowel de landelijke als regionale netbeheerders als commerciële partijen die hun marktposities dagelijks moeten kunnen aanpassen.
2. Transitiegericht reguleren/ voor investeren. Er zal in overleg met de ACM, netbeheerders en relevante marktpartijen worden bezien wat hierin mogelijk en noodzakelijk is. Daarbij is het met name belangrijk te borgen dat er voldoende in het net wordt geïnvesteerd waar (in voldoende mate) zekerheid is dat er ook daadwerkelijk extra productielocaties komen.

3. Waterstof
Er is brede erkenning dat waterstof een grote rol kan spelen in het toekomstige energiesysteem, als grondstof en brandstof, in meerdere sectoren. Blauwe waterstof kan op korte termijn een rol spelen, maar het doel voor de lange termijn is brede inzet van groene waterstof. Het kabinet signaleert dat er grote bereidheid is van Nederlandse bedrijven, organisaties en lokale overheden om gezamenlijk de diverse ambities op het gebied van waterstof te verwezenlijken. Het kabinet is blij met deze bereidheid.

Het kabinet ziet vanwege de huidige hoge kosten van blauwe en groene waterstof, het belang van een programmatische aanpak gericht op met name kostenreductie en verdere technologische ontwikkeling als een belangrijke stap, alvorens wordt overgegaan op grootschalige toepassing door marktpartijen. In het bijzonder lijken er in Groningen goede mogelijkheden te zijn om de ontwikkeling van waterstof te ondersteunen. Daarnaast zal vanuit de overheid tijdig worden ingezet op flankerend beleid inzake veiligheid, regelgeving, marktordening en internationale samenwerking. Het kabinet zal innovaties en demoprojecten steunen.

Vervolg

Om te komen tot concrete, doorrekenbare afspraken, zullen maatregelen in de tweede helft nader geconcretiseerd moeten worden. Van belang daarbij is dat in de verschillende voorstellen van de andere sectortafel elektrificatie een rol spelen bij het realiseren van de gewenste CO_2-reductie. Een belangrijke randvoorwaarde daarbij is dat de extra gevraagde elektriciteit CO_2-vrij wordt opgewekt. Anders is er immers sprake van een verplaatsing van emissies in plaats van een reductie, waardoor de ambities voor 2030 niet gerealiseerd worden. Daarbij is een belangrijk aandachtspunt dat de extra vraag in de meeste sectoren ook seizoens afhankelijk is. Dit is met name het geval bij de sectoren landbouw en landgebruik, de gebouwde omgeving en mobiliteit, waar de vraag in de winter het grootst is. Het kabinet vindt het van belang dat de tafels waarbij elektrificatie een rol speelt gezamenlijk met de elektriciteitstafel in het najaar uitwerken hoe (1) geborgd kan worden dat elektrificatie bijdraagt aan CO_2-reductie en (2) hoe de verschillende sectoren een rol kunnen spelen in het borgen van betrouwbaarheid van het elektriciteitssysteem.

Kabinetsappreciatie sectortafel Industrie

De indicatieve reductieopgave voor 2030 die door de Industrietafel ingevuld moet worden, bedraagt 14,3 Mton. De Industrietafel schetst een aansprekend perspectief voor de industrie richting 2050: CO_2-neutraal, circulair en concurrerend. De transitie van de industrie naar 2050 is fundamenteel en ingrijpend en omvat een ombouw van bestaande industrie, een opbouw van nieuwe waardeketens en productieprocessen en in sommige gevallen een afbouw van bedrijfsactiviteiten. Om deze transitie te realiseren, zijn forse investeringen nodig. De Industrietafel geeft aan dat veel technologieën die nodig zijn voor de transitie richting 2050 nog niet grootschalig beschikbaar zijn en verdere innovatie en ontwikkeling vergen. De Industrietafel stelt daarom een mix van maatregelen voor. Zo zet de tafel bijvoorbeeld in op de uitrol van procesefficiency (zoals efficiënter gebruik van grondstoffen of energiebesparing) en CCS om nu al kostenefficiënt emissies significant te reduceren. Ook onderdeel van het pakket zijn demonstratie-installaties, zodat technologieën op het vlak van elektrificatie, waterstof en recycling opgeschaald kunnen worden, gericht op een meer fundamentele transitie naar 2050. De tafel benoemt sporen voor onderzoek, ontwikkeling en innovatie in technieken die bij succesvolle doorontwikkeling een grote bijdrage aan de klimaattransitie richting 2050 kunnen geven. De samenstelling van het pakket aan technische maatregelen voor 2030 ligt in lijn met het kosteneffectief, transitiegericht pakket zoals voorgesteld door PBL (zie ook Kamerstuk 32 813, nr. 186).

Belangrijkste adviezen PBL
PBL constateert dat de Industrietafel voldoende technische maatregelen heeft aangedragen om in 2030 de reductieopgave voor de industrie van 14,3 Mton, naast de 5,1 Mton basispad, te realiseren. Door het ontbreken van afspraken over beleidsinstrumenten kan nog geen conclusie worden getrokken over de kans op realisatie. PBL constateert dat enkele vraagstukken over meerdere tafels gaan en een cross-sectorale aanpak vragen, zoals de productie van biobrandstoffen en van groen gas voor de opgave van de tafel mobiliteit respectievelijk de gebouwde omgeving. Het internationale level playing field is een belangrijk aandachtspunt.

Kabinetsappreciatie
Algemeen
Het kabinet waardeert de inzet waarmee bedrijven, medeoverheden en maatschappelijke organisaties hebben samengewerkt aan de Industrietafel en in de werkgroepen daaronder. Een sterke Nederlandse industriesector is van groot economisch belang. De transitieopgave is niet eenvoudig en het kabinet realiseert zich dat zij grote inspanningen van de industrie vraagt. Het kabinet wil samen met het bedrijfsleven stappen zetten naar een duurzame, concurrerende industrie en wil dat tijdig doen om zo een geleidelijke transitie naar 2050 te maken.

Dat vraagt om extra inspanningen en extra investeringen. De gesprekken met een brede vertegenwoordiging van de industrie en andere stakeholders in de afgelopen maanden heeft vertrouwen gegeven voor de toekomst. Het resultaat van deze gesprekken is een transitieroute gebaseerd op concrete voorstellen uit de vijf industrieclusters, een aanzet voor een gezamenlijke kennis- en innovatieagenda en een eerste verkenning van benodigde randvoorwaarden en instrumenten. De partijen onderschrijven het reductiedoel en achten de doelstelling van de industrie van 14,3 megaton CO_2 technisch haalbaar. In belangrijke mate is er overeenstemming over de route en de benodigde investeringen, maar om de reductie daadwerkelijk te realiseren is nadere concretisering en uitwerking van de instrumentenmix nodig.

Drie sporen-aanpak
De wens om eerder dan andere landen te beginnen met de noodzakelijke transitie, vergt additionele investeringen van de Nederlandse industrie. De internationale concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven en weglekeffecten van CO_2-uitstoot zijn hierbij voor het kabinet belangrijke aandachtspunten. Tegelijkertijd betekenen deze investeringen dat de Nederlandse industrie, als internationale koploper, zijn concurrentiepositie op (middel)lange termijn duurzaam kan versterken. Bovenstaande rechtvaardigt dat overheid en industrie gezamenlijk bijdragen aan de benodigde investeringen.

Het PBL constateert dat door de Industrietafel voldoende technische maatregelen zijn aangedragen om in 2030 de emissieopgave voor de industrie te realiseren, maar dat de instrumentatie daarvan nog onvoldoende concreet is. Daardoor kan nog geen conclusie worden getrokken over de kans op realisatie. Voor een geloofwaardig akkoord is van belang dat zeker wordt gesteld dat de afgesproken doelstelling voor uitstootvermindering in de industrie ook echt wordt gehaald. Het kabinet kiest hierbij voor een aanpak langs drie sporen.

Spoor 1 - kostenreductie
Het eerste spoor is kostenreductie. Het kabinet draagt bij aan een programmatische aanpak van innovatie, pilots en demonstratieprojecten om tot kostenreductie te komen. Het kabinet vraagt de Industrietafel deze aanpak verder uit te werken. Daarnaast wordt CO_2-reductie in de industrie ondersteund via de in het regeerakkoord aangekondigde verbreding van de SDE+. Door het tendermechanisme in de SDE+ zullen de meest kosteneffectieve voorstellen worden beloond en daarmee de kosten voor de transitie worden gedrukt. De via de SDE+ beschikbare middelen voor de industrie zijn begrensd. Dit betekent dat de industrie ook zelf zal moeten bijdragen aan de additionele kosten van de benodigde investeringen. Het kabinet vraagt de Industrietafel met een voorstel te komen voor een concrete invulling hoe via de verbrede SDE+ de benodigde CO_2-reductie in de industrie gerealiseerd kan worden.

Spoor 2 - borging
Het tweede spoor is borging. Naast een ambitieuze inzet op kostenreductie van CO_2-reducerende technologieën, zal als stok achter de deur, een borgingsmechanisme zoals een CO_2-heffing, op het niveau van de sector worden uitgewerkt. De Industrietafel geeft aan dat indien de programmatische aanpak onvoldoende resultaat oplevert, aanvullende maatregelen kunnen worden geïntroduceerd. Een aantal partijen aan de tafel heeft voorgesteld om een CO_2-prijs onderdeel te laten zijn van de uitwerking. Op basis van dat voorstel kan in 2019 gestart worden met de wetgeving ter invoering hiervan, zodat de stok in werking kan treden indien met de programmatische aanpak onvoldoende voortgang wordt gemaakt richting het CO_2-reductiedoel van 2030. De opbrengsten worden teruggesluisd naar de industrie om ingezet te worden voor CO_2-besparende maatregelen binnen de randvoorwaarde dat deze aanwending aantoonbaar doelmatig is. Bij dit borgingsmechanisme moeten het gelijke speelveld en de internationale concurrentiepositie worden bewaakt.

Spoor 3 - maatwerk
Het derde spoor is maatwerk. Een aanzienlijk deel van de industriële CO_2-uitstoot in Nederland komt voor rekening van een beperkt aantal bedrijven. Onvermijdelijk is dat de reductieopgave voor een aanzienlijk deel bij deze bedrijven terechtkomt. Het kabinet vraagt de Industrietafel dan ook om een voorstel te doen hoe maatwerkafspraken met individuele bedrijven, bijvoorbeeld in de vorm van een CO_2-reductieplan voor de desbetreffende bedrijven met bijbehorende voortgangsrapportage onderdeel kunnen zijn van de aanpak. Duidelijk moet worden gemaakt dat de grote industriële CO_2-uitstoters de noodzakelijke maatregelen tijdig uitvoeren conform de gemaakte afspraken. Voor bedrijven die onvoldoende bijdragen, kan het kabinet aanvullende maatregelen nemen.
Voor de bredere groep bedrijven waarvoor geen maatwerkoplossing wordt uitgewerkt, is het voorstel dat de tafel (een opzet voor) een bindende meerjarenafspraak maakt, die past bij de CO_2-reductieopgave.

Rol CCS in het pakket; Joint fact finding
CO_2-afvang en opslag (CCS) in lege gasvelden op zee is een belangrijke technologie in de verduurzaming van de industrie. Er is discussie over de mate waarin CCS moet worden toegepast om voor 2030 stappen in de transitie te kunnen zetten en over de uiteindelijke rol die CCS op lange termijn speelt bijvoorbeeld bij het realiseren van 'negatieve' emissies. Het kabinet beschouwt CCS als een onvermijdelijke transitietechnologie om de CO_2-uitstoot terug te brengen in sectoren waar op korte termijn geen kosteneffectief alternatief is. Vooralsnog zet het kabinet, in lijn met de structuurvisie Ondergrond, in op CO_2-opslag op de Noordzee._Partijen hebben afgesproken om door middel van joint fact finding scherp te krijgen in welke gevallen CCS noodzakelijk is, hoe het verantwoord en veilig kan worden toegepast – en in welke gevallen een alternatief de voorkeur geniet. Breed maatschappelijk draagvlak voor CCS-projecten is essentieel. Het kabinet juicht deze

gezamenlijke actie daarom toe. Belangrijk is wel dat bij het afsluiten van het Klimaatakkoord helderheid is over de inzet van CCS. Toepassing van CCS kent een lange aanlooptijd. Om ervoor te zorgen dat geen kostbare tijd verloren gaat, werkt het kabinet door aan de verdere vormgeving van het CCS-beleid. Hierbij zullen geen onomkeerbare besluiten worden genomen. Naast de inzet van CCS voor emissiereductie in de industrie, kan CCS in de toekomst een belangrijke rol gaan spelen bij het realiseren van negatieve emissies en kan het de weg vrijmaken voor waterstof en CCU (Carbon Capture Usage: het nuttig hergebruiken van CO_2).

Systeemfunctie Industrie
Elektrificatie (power to heat) speelt een rol bij de verduurzaming van de industrie, mits de gebruikte elektriciteit CO_2-vrij wordt opgewekt. Bij elektriciteitsopwekking worden we meer dan nu afhankelijk van de weersomstandigheden. Daarnaast brengt het transport van duurzame elektriciteit in het net grote investeringen in de transportinfrastructuur met zich mee. De industrie is een zeer grote gebruiker van energie en kan zodoende een grote bijdrage leveren aan de stabiliteit van het elektriciteitsnet, indien de industrie kan schakelen tussen warmte en elektriciteit afhankelijk van het aanbod dat er op dat moment is. Het kabinet steunt het voornemen van de Industrietafel en Elektriciteitstafel om dit gezamenlijk uit te werken. Wanneer de tafels gezamenlijk optrekken, kan het ondernemersrisico van deze investeringen voor alle partijen in de keten gereduceerd worden en geborgd worden dat de gebruikte elektriciteit ook CO_2-vrij wordt opgewekt. Ook is de industrie een bron van restwarmte die kan worden hergebruikt in de industrie en in andere sectoren zoals de gebouwde omgeving en economische sectoren zoals de glastuinbouw. Dit draagt bij aan een kosteneffectieve transitie in Nederland.

Infrastructuur
De transitie heeft grote gevolgen voor markten. Er is sprake van nieuwe markten die nog tot wasdom moeten komen, en van bestaande markten die zullen gaan veranderen. Aan de tafels van het Klimaatakkoord is aandacht gevraagd voor keuzes die de overheid zal moeten maken betreffende de ordening van bestaande en nieuwe markten. Daarbij is specifiek aandacht gevraagd voor de omgang met toekomstige infrastructuur voor CO_2, waterstof en warmte.
Naarmate de transitie vordert krijgen de verschillende markten, voor elektriciteit en gas, in toenemende mate met elkaar te maken. Systemen integreren in een samenspel van elektronen en moleculen. Het ordeningsvraagstuk speelt daarmee niet alleen binnen sectoren, maar snijdt ook dwars door de sectoren heen.

Het kabinet ziet de behoefte aan een ordeningsagenda die partijen duidelijkheid biedt. Tegelijkertijd is sprake van een veelomvattend vraagstuk, waarin fasering zal moet worden aangebracht. Dit om tot zorgvuldige afwegingen te kunnen komen, maar ook om ervoor te zorgen dat lange termijn discussies korte termijn actie niet in de weg staan.

Het kabinet committeert zich aan uitwerking van de ordeningsvragen rondom nieuwe duurzame infrastructuur die onderdeel zijn van de verdere uitwerking van het Voorstel van Hoofdlijnen tot een Klimaatakkoord. Het kabinet zal voorts, mede op basis van de input van partijen aan de tafels de komende maanden, en met stakeholders, in 2020 een integrale aanpak uitbrengen waarin wordt ingegaan op de belangrijkste keuzes die op systeemniveau aan de orde zijn.

Ruimte
De transitie naar een duurzaam systeem vereist een zorgvuldige en integrale afweging ten behoeve van een goede ruimtelijke inpassing. De ruimtelijke analyse van de tafel suggereert dat het beter is te denken vanuit backbone-netwerken met distributieaftakkingen in plaats vanuit punt-naar-punt verbindingen. Het kabinet acht het gewenst om met een gebiedsgerichte uitwerking aandacht te hebben voor wanneer welke infrastructuur nodig is en wat de ruimtelijke consequenties zijn van verschillende opties. Enerzijds per of binnen industriecluster en anderzijds, welke uitwisselingen met de andere sectoren in de regio kansrijk en haalbaar zijn. De industrie is in de RESen een belangrijke partner waar het gaat om (rest)warmte en elektriciteit. De industrieclusters hebben daarvoor al projecten en kansen geïdentificeerd. Hiervoor moeten de ruimtelijke consequenties en inpasbaarheid nog worden uitgewerkt. Centrale vragen hierbij zijn: waar liggen ruimtelijke kansen en knelpunten in relatie tot andere concurrerende ruimteclaims (woningbouw, natuur, etc.) en hoe kan via synergie en cross-sectoraal samenwerken de effectiviteit, betaalbaarheid en robuustheid

van toekomstige systemen worden geborgd. Het kabinet zal via de NOVI, samen met medeoverheden op basis van verdere uitwerking de benodigde ruimte voor energie-infrastructuur (transport en opslag) reserveren, in relatie met andere ruimtelijke ontwikkelingen en bestaande energie-infrastructuur.

Circulaire Economie
Het kabinet onderschrijft het belang van circulaire processen en producten voor het behalen van de klimaatopgave van de industrie. In de uitwerking van de hoofdlijnen van de Industrietafel, zou daarom nadrukkelijk de verbinding moeten worden gelegd met (de kabinetsreactie op) de transitieagenda's van het Grondstoffenakkoord (Kamerstuk 32 852, nr. 59). Daarbij gaat het om afspraken over (chemische en mechanische) recycling van kunststoffen, meubels en textiel, verbeterde inzameling en sortering van onder andere bedrijfsafval, hergebruik van bouw- en sloopafval, asfalt, beton en staal, het circulair ontwerpen van consumptiegoederen, inzet van biomassa als grondstof, hergebruik van CO en CO_2 (CCU), en klimaatneutraal en circulair inkopen, bijvoorbeeld door het toepassen van CO_2-schaduwprijzen. Daarnaast ondersteunt het kabinet het voorstel om uit te werken hoe keteneffecten inzichtelijk kunnen worden gemaakt en worden gewaardeerd in de afweging van maatregelen.

Vervolg
De instrumentenmix waarmee met normering, maatwerk en financiële prikkels de juiste incentive voor de transitie wordt vormgegeven moet de komende maanden nader worden uitgewerkt. Het kabinet acht daarbij balans in de instrumentenmix van belang. De instrumentenmix zal uiteindelijk een combinatie zijn van belonen om koplopers te stimuleren te investeren in verduurzaming en van normering en/of beprijzing, waardoor achterblijvers worden aangezet ook hun aandeel te leveren.

Kabinetsappreciatie sectortafel Gebouwde omgeving

De opgave in de gebouwde omgeving oogt relatief bescheiden voor wat betreft de te realiseren additionele CO_2-reductie van 3,4 Mton in 2030, maar raakt iedereen en vergt een enorme inzet van huishoudens, maatschappelijke organisaties, bedrijven en overheden. Zoals de sectortafel Gebouwde omgeving stelt, staan we aan de vooravond van een grote verbouwing. De gebouwde omgeving is verantwoordelijk voor 32% van het totale energiegebruik in Nederland, en hiervoor wordt nog circa 90% aardgas gebruikt. Het aardgasgebruik in Nederland moet echter snel en ver omlaag. Klimaatverandering is hiervoor een belangrijke reden, maar ook de uitfasering van de aardgaswinning in Groningen. In 2050 zal de gebouwde omgeving CO_2-arm moeten zijn. Om het doel in 2050 te kunnen halen is een voortvarende start noodzakelijk. Het gaat om de verduurzaming van meer dan 7 miljoen woningen en 1 miljoen andere gebouwen. In het regeerakkoord is de ambitie neergelegd om 30.000-50.000 woningen per jaar aardgasvrij of aardgasvrij-ready te maken voor het einde van deze kabinetsperiode. Ruim voor 2030 zal opgeschaald moeten worden naar 200.000 per jaar. Dat vergt zowel grote investeringen in gebouwisolatie, zuinige verwarmingsinstallaties, duurzame energieopwekking als aanpassing van de gehele energie-infrastructuur in Nederland. Om deze investeringen via energiebesparing en lagere energielasten te kunnen financieren en betaalbaar te maken is nog veel innovatie en kostenreductie nodig. Daarom starten we met proeftuinen aardgasvrije wijken en met een innovatieprogramma om systematisch te kunnen leren en experimenteren, zodat na deze kabinetsperiode een kosteneffectieve opschaling en uitrol kan gaan plaatsvinden. Dit is alles bijeen is een uiterst ingrijpende, complexe en omvangrijke opgave die achter elke voordeur komt en waarvoor de betrokkenheid, investeringsbereidheid en draagvlak van burgers en bedrijven onmisbaar is.

Belangrijkste adviezen PBL

De analyse van het PBL laat zien dat de voorstellen van de sectortafel Gebouwde omgeving een goede aanzet zijn voor een samenhangend beleidspakket, al moeten voorstellen nog nader geconcretiseerd worden. Op basis van de huidige informatie ziet PBL de reductieopgave van 3,4 Mton als haalbaar (3,7 Mton). Het PBL gaat hierbij uit van de forse kostendalingen die door de sectortafel gebouwde omgeving worden nagestreefd. Dit neemt niet weg dat ook PBL tot de conclusie komt dat de gemiddelde kosten per vermeden ton CO_2 voor de gebouwde omgeving hoog zijn, namelijk 140 euro per ton. Maar er kunnen ook al maatregelen worden genomen die relatief goedkoop zijn. Het PBL onderstreept het belang van een duidelijk streef- en eindbeeld. Dit is nodig voor bewoners en marktpartijen om te investeren in verduurzaming en innovaties. Ook is er in de visie van het PBL meer duidelijkheid nodig over de mate van keuzevrijheid voor gebouweigenaren en over de vraag met welke energiedragers de warmtevoorziening in 2050 volledig klimaatneutraal wordt gemaakt. Aangezien niet alles tegelijk kan gebeuren, dient bij de uitwerking van instrumenten ook te worden gelet op het mogelijk ontstaan van onwenselijke verschillen tussen wijken die in de wijkgerichte aanpak al snel aan de beurt zijn en de wijken die pas later worden verduurzaamd.

In potentie kunnen de maatregelen uit de voorstellen van de sectortafel Gebouwde omgeving de directe emissies in 2030 met 3,7 Mton reduceren. Daar staan extra emissies in de energiesector tegenover. Deze indirecte emissies zijn afkomstig uit o.a. gasgestookte hulpketels. De emissiereductie wordt bereikt met een mix van maatregelen voor energiebesparing en met vervanging van gasgestookte CV-ketels door warmtenet-aansluitingen en hybride - en elektrische warmtepompen. Energie-efficiënte nieuwbouw in de utiliteitsbouw kan 0,5 Mton opleveren en verduurzaming van bestaande utiliteitsbouw 1,1 Mton. In de nieuwbouw van woningen kan nog 0,1 Mton extra worden gereduceerd, met de aanpak van bestaande koopwoningen 1,1 Mton en met de verduurzaming van bestaande huurwoningen 0,9 Mton.

Kabinetsappreciatie

Algemeen

In de visie van het kabinet is bij de gebouwde omgeving de wijkgerichte aanpak, waarbij onder regie van de gemeenten wijken van het aardgas af gaan, cruciaal. Dit sluit aan bij de ambities zoals deze zijn neergelegd in het regeerakkoord waarbij medeoverheden samen met stakeholders een beleidsprogramma uitwerken voor de verduurzaming van de gebouwde omgeving. Om deze

aanpak betaalbaar en uitvoerbaar te maken is een instrumentenmix voorzien die tot doel heeft tot een kosteneffectieve transitie te komen. De voorstellen van de sectortafel Gebouwde omgeving grijpen daar ook op aan.

Het gaat dan om een schuif in de energiebelasting waardoor investeringen in verduurzaming worden gestimuleerd en om aantrekkelijke financieringsvormen waardoor de investeringen ook kunnen worden betaald. Tevens wordt een innovatieprogramma gerealiseerd om tot verdere kostenreductie te komen in duurzame alternatieven voor verwarming met aardgas. Verdere stimulans en handelingsperspectief wordt geboden door via normering kenbaar te maken naar welke eindsituatie gebouwen gebracht moeten worden om in de toekomst zonder aardgas verwarmd te kunnen worden. Voor de utiliteitsbouw wordt hiervoor normering uitgewerkt. Voor particulieren betreft dit een niet-verplichtende norm. We starten voor particulieren met verleiding en laten daartoe financiële instrumenten zoveel mogelijk aansluiten bij natuurlijke momenten van mutatie en renovatie. Het kabinet onderzoekt in dit kader ook een differentiatie van de overdrachtsbelasting. Daarnaast is het de ambitie van het kabinet om aantrekkelijke financieringsarrangementen (gebouwgebonden financieringen) aan te bieden en duurzame alternatieven te ondersteunen met bijvoorbeeld een subsidie, afhankelijk van de verkenning. Dit samenhangende pakket van instrumenten is effectief, zoals ook de analyse van het PBL laat zien en de budgettaire consequenties zijn daarmee beperkt. Dit geldt ook voor de inkomenseffecten. Het kabinet werkt de voorstellen in samenspraak met de tafel Gebouwde omgeving verder uit, waarbij het totale budgettaire kader van het Rijk leidend is. Aan het einde van het jaar wordt een integrale afweging over de lasten- en inkomensgevolgen van het klimaatakkoord gemaakt.

Voorstellen sectortafel Gebouwde omgeving
De sectortafel heeft de voorstellen uitgewerkt langs vier lijnen (1) een wijkgerichte benadering, (2) financiering en normering, (3) energiebesparing en duurzame warmte en (4) een voortvarende start. Hieronder wordt conform het voorstel van de sectortafel reactie gegeven op de aanpak per thema.

Om de opgave behapbaar te maken, stelt de sectortafel een gefaseerde aanpak voor, waarbij enerzijds gewerkt wordt aan een voortvarende start en anderzijds aan de uitwerking van de hoofdlijnen die voorwaardelijk zijn voor latere opschaling en uitrol. Er zal breed ervaring opgedaan moeten worden met wat kosteneffectief is en in verschillende situaties praktisch haalbaar, voordat aanpakken opgeschaald en grootschalig uitgerold kunnen worden. Dat geeft ook de tijd om de voorwaarden voor latere opschaling en uitrol zorgvuldig uit te werken.

1. Wijkgerichte benadering
Het kabinet kan zich goed vinden in de hoofdlijnen van de voorgestelde aanpak: Het ontwikkelen van een gestructureerde gebiedsgerichte aanpak, waarbij gemeenten de regie voeren over de verduurzaming en het aardgasvrij maken van wijken. De wijkgerichte benadering is in lijn met het regeerakkoord, waarin staat dat het kabinet met de medeoverheden, corporaties, netwerkbedrijven en andere stakeholders werkt aan een beleidsprogramma voor de verduurzaming van de gebouwde omgeving. De warmtetransitie in de gebouwde omgeving vraagt om een strategie op regionale schaal. De Regionale Energiestrategie, die de regio (en daarmee gemeenten) inzicht geeft in vraag en aanbod van warmte en elektriciteit, kan hiervoor benut worden. Door energiebesparing en het optimaal benutten van duurzame restwarmte, duurzame warmtebronnen in bodem en water en groen gas kan de benodigde ruimte voor opwekking voor duurzame elektriciteit en de druk op de kwaliteit van de leefomgeving worden beperkt.

De sectortafel stelt voor gemeenten hierbij te ondersteunen met een leidraad en Expertise Centrum Warmte (ECW). Het kabinet onderstreept het belang van onderling objectief vergelijkbare data en zal daarom parallel aan de uitwerking leidraad een plan voor op- en inrichting voor het ECW opstellen. Alle gemeenten dienen uiterlijk 2021 een transitievisie warmte op te stellen, die integraal onderdeel wordt van hun omgevingsvisie. De leidraad kan hiervoor benut worden. Waar mogelijk wordt bij de uitwerking het instrumentarium van de Omgevingswet ingezet. Het is gewenst om heldere afspraken te maken tussen de overheden over de relatie tussen de regionale energiestrategieën en de transitievisies warmte. Om leerervaringen voor de wijkgerichte aanpak op te doen, ondersteunt het kabinet gemeenten door middel van de proeftuinen aardgasvrije wijken

(100-wijken aanpak). De eerste 27 proeftuinen aardgasvrije wijken zijn 1 oktober jl. bekend gemaakt. Het kabinet heeft daarvoor een bedrag van 120 miljoen euro beschikbar gesteld. Onderdeel van de proeftuinen is een kennis- en leerprogramma onder regie van de Vereniging Nederlandse Gemeenten. Belangrijke elementen hierbij zijn een goede betrokkenheid van burgers en burgerinitiatieven en de wijze waarop klimaatambities gekoppeld kunnen worden aan andere maatschappelijke opgaven.

2. *Financiering en normering*

Slimme normering
Het kabinet deelt de opvatting van de sectortafel dat voor de gebouwde omgeving een combinatie van maatregelen noodzakelijk zal zijn. Beprijzing en normstelling zijn daarin belangrijke elementen. Om tot een efficiënte inzet van deze instrumenten te komen, is uiteraard een evenwichtige inzet noodzakelijk, waarbij lasten en lusten voor betrokken partijen goed in beeld zijn.

Het kabinet vindt het van belang dat voor alle partijen, zowel de professionele als de particuliere vastgoedeigenaren, inzichtelijk wordt aan welke normering utiliteitsgebouwen in de toekomst moeten voldoen, zodat zij zich tijdig hierop kunnen voorbereiden en verduurzamingsmaatregelen kunnen nemen op een natuurlijk moment van mutatie of renovatie. Dit draagt in belangrijke mate bij aan een kosteneffectieve transitie. Het kabinet onderschrijft het idee van de sectortafel Gebouwde omgeving om in de (bestaande) utiliteitsbouw voor zowel het commercieel als maatschappelijk vastgoed per 1 januari 2021 wettelijke normering in te voeren. Het kabinet onderschrijft bovendien het voorstel om deze voor zowel woningen als utiliteitsbouw te baseren op een norm uitgedrukt in kWh/m2/jr.

De normering voor de utiliteitsbouw zal op basis van sectorale analyses en in samenspraak met partijen uitgewerkt worden. Om invulling te geven aan het uitgangspunt van een kosteneffectieve transitie worden sectorale routekaarten uitgewerkt voor verduurzaming waarbij de natuurlijke momenten van renovatie of mutatie zoveel als mogelijk worden benut. Het kabinet moedigt aan dat gebouweigenaren - in aanvulling op de sectorale routekaarten - routekaarten (of meerjarenonderhoudsplannen) opstellen voor verduurzaming van het eigen vastgoed.

Randvoorwaarden voor investeringen en financiering
Ook voor woningeneigenaren wordt een norm verder uitgewerkt door de sectortafel Gebouwde omgeving. Zoals aangegeven in de hoofdtekst, vindt het kabinet het te vroeg om dergelijke normering wettelijk te verplichten. Woningeigenaren zullen in eerste instantie via aantrekkelijke financieringsarrangementen worden gestimuleerd tot het nemen van duurzaamheidsmaatregelen.

Het kabinet deelt het idee dat een geleidelijke aanpassing van de energiebelasting de energietransitie in de gebouwde omgeving versnelt en verduurzamingsmaatregelen meer lonend maakt. Voor bedrijven verdienen investeringen in gebouwschilisolatie en duurzame verwarmingsinstallaties zich hierdoor eerder terug. Voor warmtebedrijven wordt de exploitatie van warmtenetten eerder rendabel en voor huishoudens worden duurzame alternatieven als elektrisch koken en verwarming met een (hybride) warmtepomp en zonneboiler financieel aantrekkelijker. Ook wordt energiebesparing door isolatie en dubbel glas verder aangemoedigd. De aanpassing van de energiebelasting, waarbij de belasting op elektriciteit daalt en op gas stijgt, is een belangrijke ondersteunende en stimulerende maatregel voor de energietransitie in de gebouwde omgeving.

De door de tafel gebouwde omgeving voorgestelde aanpassing vindt het kabinet evenwel te groot. Volgens het kabinet kan een beperktere aanvullende aanpassing in de energiebelasting ten opzichte van het Regeerakkoord in deze kabinetsperiode helpen bij de verduurzaming in de gebouwde omgeving. Zo'n aanpassing zou de belasting in CO2-uitstoot meer in evenwicht moeten brengen. Het kabinet vraagt de tafel met nieuwe voorstellen te komen voor zo'n aanpassing waarbij deze per saldo tot een lastenverlichting voor huishoudens zou moeten leiden. Daarbij vraagt het kabinet de tafel om te beargumenteren waarom en hoe zo'n aanpassing bijdraagt aan het behalen van de doelen. Ook vraagt het kabinet om de inkomenseffecten voor met name de lagere inkomens mee te wegen evenals de kosten voor scholen, ziekenhuizen en andere

utiliteitsbouw. Het kabinet verzoekt de tafel tevens te komen met een pakket aan maatregelen voor het normeren van woningen voor verhuur en het stimuleren van energiemaatregelen voor particulier woningbezit. Tot slot verzoekt het kabinet bij de uitwerking te bezien of in het voorstel ook een variant kan worden betrokken waarbij de elektriciteitsprijs niet of deels wordt verlaagd en waarbij een hogere gasprijs wordt gecompenseerd door een hogere belastingvermindering in de energiebelasting.

Voor alle woningeigenaren zal de transitie haalbaar en betaalbaar moeten zijn. Er is bij veel partijen behoefte aan betrouwbare en gevalideerde informatie over maatregelen die genomen kunnen worden en wat deze opleveren. Zowel bij woningeigenaren, gemeenten als financiers, makelaars en hypotheekadviseurs. Er is reeds veel beschikbaar en bezien zal worden hoe deze informatie nog beter gevalideerd en ontsloten kan worden voor de verschillende doelgroepen. Voor financiers is deze informatie van belang om voor verduurzamingsmaatregelen consumptief of hypothecaire krediet te kunnen verstrekken onder gunstige voorwaarden. Met betrouwbare, gevalideerde en toegankelijke informatie kan het effect van de maatregelen op de woonlasten worden berekend en betrokken worden bij de proposities. Dit wil het kabinet samen met de financiële sector verder uitwerken.

Naast aantrekkelijke financiering is het ook wenselijk dat de woningeigenaar zo volledig mogelijk wordt gefaciliteerd bij het nemen van maatregelen. Het kabinet onderschrijft het belang van het ontwikkelen van ontzorgende concepten: concepten met een verduurzamingsaanbod inclusief een passende financiering. Er zijn reeds goede initiatieven waarbij kan worden aangesloten, maar verdere ontwikkeling hiervan is nodig. Het kabinet verwacht dat het programma aardgasvrije wijken consortia aanzet tot het ontwikkelen van een dergelijk aanbod, juicht dat toe en zal ondersteunen waar mogelijk.

De deelnemers aan de sectortafel hebben zich positief uitgesproken over het voornemen van het kabinet om een vorm van gebouwgebonden financiering mogelijk te maken. Door een lening aan het gebouw te koppelen, wordt het mogelijk de financieringslast over een lange periode te verdelen en deze meer in overeenstemming te brengen met de besparing op de energierekening. Hierbij dient wel rekening gehouden te worden met de technische levensduur van de energiebesparende voorziening. Het uitgangspunt van woonlastenneutraliteit is nastrevenswaardig en het ontsluiten van informatie moet inzichtelijk maken wanneer aan deze voorwaarde wordt voldaan. Tegelijkertijd is bij de uitwerking gebleken dat een gebouwgebonden financiering niet fiscaal kan worden ingepast, noch in de complexe eigenwoningregeling noch in een andere vorm van fiscale stimulering. Dit geldt voor zowel de woningeigenaar die de lening aangaat als voor de woningeigenaar die de lening overneemt. Dat betekent dat de rente van een gebouwgebonden financiering voor maatregelen aan de woning niet fiscaal aftrekbaar zal zijn. Uiteraard is voor de levensvatbaarheid van gebouwgebonden financiering van belang dat deze leningvorm kan concurreren met andere financieringsinstrumenten. Daarom zal in samenspraak met de sectortafel en met het Nationaal Energiebespaarfonds (NEF), de Stichting Volkshuisvesting Nederland (SVN), Invest NL, gemeenten en provincies worden onderzocht hoe een alternatief voor fiscale aftrekbaarheid, bijvoorbeeld via rentesubsidies, ontwikkeld kan worden dat voldoende aantrekkelijk is voor particulieren en kan worden gezien als een waardevolle aanvulling op de bestaande vormen van hypothecaire financiering en gemeentelijke duurzaamheidsleningen. Daarnaast wordt aan de hand van lokale initiatieven, waaronder woonabonnementen en erfpachtconstructies, bezien in hoeverre gebouwgebonden financiering in een behoefte van woningeigenaren voorziet en zal worden bezien of deze initiatieven kunnen worden ondersteund en verder ontwikkeld.

De komende maanden zal worden geïnventariseerd of met deze uitwerking de verschillende type woningeigenaren voldoende worden ondersteund, of de transitie voor hen financierbaar is en hoe resterende lacunes kunnen worden ingevuld. Aan het eind van het jaar zullen ook definitieve afspraken worden gemaakt over de vormgeving van de gebouwgebonden financiering.
Het kabinet onderschrijft de strategie om te starten met maatregelen die bewoners stimuleren tot isoleren van hun woningen en de aanschaf van meer duurzame verwarmingsinstallaties. Een maatregel die in dat kader wordt voorgesteld is een verkenning van een differentiatie van de overdrachtsbelasting. Het kabinet vindt dit een interessant voorstel en zal verkennen in hoeverre deze maatregel uitvoerbaar, efficiënt en effectief is. Daarbij zal zij ook de gevolgen voor de

woningmarkt en mogelijke andere maatregelen voor particuliere eigenaren meenemen. Onderdeel van de verkenning is ook de uitvoerbaarheid voor de Belastingdienst gegeven de uitdagingen voor de IV-portfolio zoals is benoemd in de Kamerbrief 'Beheerst vernieuwen' (Kamerstuk 31 066, nr. 403). Gelet op de uitvoerbaarheid ziet het kabinet geen potentieel in de teruggaafregeling in de overdrachtsbelasting. Het kabinet onderzoekt een vergelijkbare regeling buiten de fiscaliteit, waarbij onder meer de samenhang tussen de hoogte van de financiële prikkel en de kosten die worden gemaakt om tot de woningverbetering te komen, meegenomen worden.

In navolging van de motie Jetten en Mulder (Kamerstuk 34 775, nr. 93) zijn de juridische mogelijkheden in kaart gebracht om in de toekomst mogelijk aanvullende eisen te stellen aan gasgestookte verwarmingsinstallaties, gericht op CO_2-reductie. Ook is geconstateerd dat de mogelijke invoering van een dergelijke maatregel direct samenhangt met de diverse voorstellen van de sectortafel Gebouwde omgeving, waarmee handelingsperspectief wordt gecreëerd voor gebouweigenaren om te verduurzamen. De uitwerking van deze voorstellen is eerst nodig, voordat normering wenselijk wordt geacht. Het kabinet steunt het voorstel om de ISDE-regeling, waarmee kleinschalige hernieuwbare warmteopties zoals warmtepompen en zonneboilers voor huishoudens worden gestimuleerd, ook na 2020 voort te zetten. Bezien wordt of de ISDE-regeling kan worden uitgebreid naar isolatiepakketten.

De sectortafel doet het voorstel om financieringsmogelijkheden voor VvE's verder uit te breiden. Zoals in de brief van 11 juli jl. (Kamerstuk 30196, nr. 607) is aangekondigd, zal het Rijk een extra bijdrage aan het NEF toevoegen in de jaren 2018 en 2019 (in totaal €40 miljoen euro). Dit geld zal vermeerderd worden met geld van private financiers, zodat het NEF wederom €300 miljoen euro aan nieuwe leningen voor energiebesparende maatregelen kan uitgeven aan eigenaar-bewoners en VvE's.

Belang van kostenreductie
De voorstellen voor kostenreductie die vanuit de tafel gedaan worden, zijn in de ogen van het kabinet van groot belang. Zonder kostenreductie zijn investeringen in vergaande verduurzaming voor zowel professionele als particuliere vastgoedeigenaren veelal niet rendabel, en is de transitie naar duurzame warmte nog te duur. Het kabinet waardeert daarom de inzet en het commitment van marktpartijen om al voor 2030 aanzienlijke kostenreducties in energiebesparende maatregelen en warmtetechnieken te realiseren. Het kabinet onderstreept het belang van meerjarige innovatieprogramma's om de benodigde kostenreductie bij installatiebedrijven, aannemers en de energiesector te bevorderen en ziet de uitgewerkte voorstellen van de sectortafel daarvoor graag tegemoet. Het kabinet vraagt hierbij de aandacht voor koppeling tussen klimaatmaatregelen en maatregelen voor circulair bouwen.

3. <u>Energiebesparing en duurzame warmte</u>
Het kabinet waardeert de ambities van de sectoren geothermie- en aquathermie om het aanbod van duurzame warmte fors te laten groeien richting 2030 en verder. De mate waarin de geothermiesector wil opschalen, is ambitieus ten opzichte van de inschatting in de Kamerbrief geothermie van februari 2018. Om meer duidelijkheid te krijgen over het volledige potentieel heeft de overheid daarom opdracht gegeven om de ondergrond van Nederland uiterlijk in 2023 in kaart te hebben gebracht. Hiervoor is het ook van belang dat de sector komt met een plan van aanpak om op een veilige manier tot kostenreductie te komen. Over de deelname van Energie Beheer Nederland (EBN) aan geothermieprojecten neemt het kabinet dit najaar een besluit. De waterbeheerders doen het aanbod om het potentieel voor aquathermie en de manieren en effecten van opschaling in kaart te brengen. Voor het kabinet is kosteneffectiviteit van de technieken een belangrijk element voor de verdere ontwikkeling. Joint fact finding vanuit het Rijk en de sector, bijvoorbeeld via een Green Deal, heeft de voorkeur van het kabinet. Om het potentieel optimaal te benutten is verdere verkenning en nader onderzoek nodig ten aanzien van de marktordening van warmtenetten. Het kabinet is bereid om ook hier een voortvarende start mogelijk te maken door aan de sectortafel samen met gemeenten en andere stakeholders een concessiestelsel uit te werken.

4. *Voortvarende start en fasering cruciaal voor succes*

Nieuwbouw
Het kabinet waardeert de inzet van partijen om nieuwbouw die al in de pijplijn zit de komende jaren toch zoveel als mogelijk al aardgasvrij te realiseren. Hiermee krijgt de transitie naar een duurzame gebouwde omgeving de komende jaren zichtbaar vorm en wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan een voortvarende start.

Het kabinet erkent de belangrijke rol die woningcorporaties hebben in de verduurzaming van de gebouwde omgeving. Deze opgave hangt nadrukkelijk samen met de wijkgerichte aanpak, waarin de corporaties ook een centrale rol spelen. Zij hebben een woningvoorraad met veel onderling vergelijkbare woningtypen, die zich goed leent voor opschaling van de verduurzamingsaanpak. Het kabinet waardeert de ambities van de corporaties en warmtebedrijven en omarmt het idee van de startmotor gericht op het op korte termijn transformeren van 100.000 woningen naar aardgasvrij(-ready). Hiermee wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan de kabinetsdoelstelling om aan het einde van deze kabinetsperiode 30.000-50.000 woningen per jaar aardgasvrij te maken. Het kabinet draagt hieraan bij door in de tweede helft van het jaar uit te werken hoe de afgesproken vermindering verhuurderheffing uit het regeerakkoord gericht kan worden ingezet voor de ondersteuning van de 'first movers'.

Het kabinet is van mening dat het investeringsvermogen van corporaties in overeenstemming moet zijn met hun rol bij de verduurzaming van de gebouwde omgeving en de benodigde bijdrage van corporaties aan de andere woningmarktambities van dit kabinet. In het licht van de oplopende fiscale lasten en de woningmarktambities van dit kabinet, heeft het kabinet in de begroting van 2019 een structurele verlaging van de verhuurderheffing van €100 miljoen per jaar voorgesteld. Deze tariefsverlaging resulteert in een vergroting van de investeringscapaciteit van woningcorporaties, hetgeen de sector als geheel meer ruimte biedt om de komende jaren bij te dragen aan de woningmarktambities van het kabinet.

Daarbij zet het kabinet ook in op afspraken over een betere verdeling van financiële middelen binnen de sector. Verder ziet het kabinet een verduurzamingsnorm voor corporaties als een passend middel om de klimaatdoelen te halen. Samen met andere sectorpartijen zullen de corporaties moeten werken aan kostenreductie van de maatregelen in de gebouwde omgeving, zodat na deze kabinetsperiode de stap gezet kan worden naar een meer grootschalige aanpak om de gebouwde omgeving CO_2-arm te maken. Corporaties worden niet uitgezonderd van generieke maatregelen en middelen voor de gebouwde omgeving. Zo kunnen zij bijvoorbeeld via de wijkgerichte aanpak ondersteund worden of gebruik maken van de ISDE.

Vervolg
Het kabinet ziet de voortzetting van de gesprekken dit najaar over de verdere uitwerking van de voorstellen voor de gebouwde omgeving met vertrouwen tegemoet. En hoopt ook in deze fase op een constructieve bijdrage om tot afspraken te komen die een voortvarende start mogelijk maken en bijdragen aan zorgvuldige vormgeving van de randvoorwaarden voor de langere termijn.

Kabinetsappreciatie sectortafel Mobiliteit

De mobiliteitstafel heeft een brede visie neergelegd op het mobiliteitssysteem, waarin mobiliteit als een integraal systeem wordt neergezet en waarbij CO_2-uitstoot direct verbonden is aan andere opgaven als: bereikbaarheid, luchtkwaliteit en leefbaarheid, veiligheid, gezondheid en toegankelijkheid.

Belangrijkste adviezen PBL
De indicatieve reductieopgave voor 2030 die door de mobiliteitstafel ingevuld moet worden, bedraagt 7,3 Mton. Het PBL heeft het maatregelenpakket doorgerekend en stelt dat de 7,3 Mton gehaald kan worden. Het PBL geeft onder andere aan dat het streven uit het regeerakkoord om vanaf 2030 nul-emissie nieuwverkopen te realiseren een belangrijk onderdeel is van het reductiepakket. Dit zal moeten worden aangevuld met andere maatregelen, bijvoorbeeld op het gebied van hernieuwbare brandstoffen. Voor de overgang naar een meer duurzaam mobiliteitssysteem is breed draagvlak nodig. Structureel oog voor het perspectief vanuit de gebruiker is cruciaal. Aanpassingen van het mobiliteitsgedrag kunnen kosteneffectieve stappen zijn, en leveren tevens een bijdrage aan andere aspecten als bereikbaarheid, verkeersveiligheid en leefbaarheid. Die ontwikkelingen moeten ook de basis leggen voor de transitie naar 2050. De maatregelen die kunnen worden genomen, zijn ook afhankelijk van EU-beleid en andere internationale normering.

Kabinetsappreciatie
Onder de hoofdlijn vallen veel maatregelen. Om nu focus aan te brengen wil het kabinet samen met de betrokken partijen concreet aan de slag met een viertal thema's om de 7,3 Mton reductie te halen en tegelijkertijd de transitie voor de lange termijn in gang te zetten:

1. Elektrificatie personenauto's;
2. Verduurzamen logistiek;
3. Hernieuwbare energiedragers;
4. Verduurzamen zakelijke personenmobiliteit (inclusief fiets en OV).

Daarnaast zal speciale aandacht uitgaan naar het potentieel voor CO_2-reductie ten aanzien van de nationale impact van de (inter-)nationale lucht- en zeevaart en het lange termijn perspectief. Het kabinet wil per thema toewerken naar een concreet product/eindresultaat, waarin een maatregelenpakket is verwerkt (incl. een plan voor monitoring en herijking) en eigenaarschap is toegekend. Hieronder wordt per thema aangegeven hoe het kabinet dit wil realiseren.

1. Elektrificatie personenauto's
Voor wat betreft de elektrificatie van personenauto's: de mobiliteitstafel stelt een snelle ingroei van elektrisch personenvervoer voor. Het kabinet hecht aan de afspraken uit het Regeerakkoord van 100% nul-emissie nieuwverkoop vanaf 2030 en de uitfasering van fiscale stimulering wanneer elektrisch het nieuwe normaal wordt. Het voorgestelde plan om elektrische personenauto's versneld in te voeren leidt tot een geloofwaardig pad naar deze ambitie en wordt door het kabinet onderschreven. Continuering van de huidige maatregelen is daarvoor komende jaren van belang.

Het kabinet verzoekt de tafel om verschillende varianten voor concrete dekking binnen het autodomein uit te werken, maar vraagt de tafel om ook oplossingen aan te dragen die niet alleen via de fiscaliteit zorg dragen voor de stimulering van elektrische auto's en de ambitie dat alle nieuwe auto's in 2030 emissieloos zijn. Hiervoor dienen meer voorstellen in beeld te komen die langs de lijnen van normering resultaten kunnen bereiken, ook als dit niet Europees breed opgepakt kan worden, bijvoorbeeld in een kopgroep van gelijkgezinde landen. Ook vraagt het kabinet de tafel om voorstellen te doen, die sterker aansluiten bij het handelingsperspectief van de automobilist, zoals het moment van aanschaf van een nieuwe auto en/of voorstellen waarmee minder vervuilende auto's (deels) kunnen worden ontzien. Zulke alternatieven moeten steeds passen binnen het geschetste ingroeipad, en moeten rekening houden met grenseffecten. Daarnaast wordt de tafel gevraagd welke voorstellen de sector zelf inbrengt om de doelen te realiseren. Voor alle maatregelen vraagt het kabinet om inzichtelijk te maken hoe deze bijdragen aan de beoogde CO2 reductie.

Elektrisch rijden is nu vrijwel alleen toegankelijk voor de zakelijke markt. Het kabinet vindt het van belang dat schone auto's beter toegankelijk worden voor iedereen, ook in de tweedehandsmarkt. Het Kabinet is bereid om de maatregelen die daarvoor door de tafel zijn genoemd uit te werken. Omdat de markt zich snel ontwikkelt, is het kabinet met de mobiliteitstafel van mening dat de fiscale stimulering voor de zakelijke markt stapsgewijs kan worden afgebouwd. Bij de fiscale herziening rond 2025 zal de ingroei van elektrisch rijden als "het nieuwe normaal" worden meegenomen. De afspraken over maatregelen en dekking worden voor de gehele periode tot en met 2030 vastgelegd in het Klimaatakkoord en de Autobrief III (wettelijke verankering). Dit om het houdbaarheidssaldo in stand te houden. Een evenwichtige lastenverdeling is daarbij van belang. Naast deze maatregelen dragen ook afspraken met werkgevers en leasemaatschappijen over het schoner maken van hun vloot bij aan het halen van de doelstellingen. Ook constateert het kabinet dat de autonome verjonging van het wagenpark een bijdrage levert aan vermindering van de CO2-uitstoot.

Nationale Agenda Laadinfrastructuur
Een slim en duurzaam ingericht (snel)laadpalensysteem moet het elektrische vervoer ondersteunen. Smart charging biedt, zoals de Mobiliteitstafel stelt, kansen voor betere benutting van het energiesysteem. Om dit te realiseren en ruimtelijk in te passen zet het kabinet zich in om een nationale agenda laadinfrastructuur op te stellen in samenwerking met de partijen. In de uitwerking van dit plan kan niet alleen naar de Rijksoverheid gekeken worden, maar worden ook marktpartijen betrokken, zoals netbeheerders, exploitanten van (snel)laadpalen, gemeenten en provincies. Als onderdeel van de nationale agenda zal in overleg met de tafel besproken worden of en hoe de bestaande dubbele belasting op slim laden te adresseren.

Flankerend beleid elektrisch rijden en laadinfra
De groei van nul-emissie vervoer wordt ondersteund door flankerende maatregelen zoals; differentiatie van parkeertarieven, werkgeversafspraken en normering. Daar kan al snel mee worden gestart. Het kabinet zet vol in op kansen die de tweedehandsmarkt voor elektrische voertuigen biedt, onder andere door het verkennen van de mogelijkheid om afspraken te maken met de sector over het eerst in Nederland aanbieden van elektrische auto's die uit de lease komen. Het pakket biedt daartoe een aanzet, maar benut nog niet de potentie voor marktpartijen. Het kabinet daagt marktpartijen daarom uit dit punt mee te nemen in de uitwerking van de verdere maatregelen en hun bijdrage duidelijk te maken.

2. Verduurzamen logistiek
Het kabinet ziet een belangrijke rol weggelegd voor het logistieke bedrijfsleven om de CO_2-uitstoot in de (goederen)mobiliteit te reduceren. Het kabinet wil dit samen met de partijen oppakken met behulp van de voortzetting van de Topsector Logistiek, bijvoorbeeld door de uitrol en versterking van het programma Lean and Green. Voortzetting richt zich op innovatie en logistieke optimalisatie om zo het concurrentievermogen te versterken en een hogere CO_2-effectiviteit van de keten te realiseren. Meer bundeling van vracht, verhoging van de beladingsgraad en efficiëntere retourlogistiek zijn het resultaat. Gelijktijdig met de inzet op strenge EU-normen voor vrachtwagens en bestelbussen stimuleert het kabinet de ontwikkeling en implementatie van nul-emissietechnologieën.

Nul-emissiezone stadslogistiek
De intentie is dat in 2025 nul-emissiezones stadslogistiek zijn ingevoerd (normering). Dit wordt mogelijk gemaakt voor gemeenten als onderdeel van het voorstel van het Kabinet voor harmonisatie van milieuzones. Om stadslogistiek te vergroenen en te optimaliseren moet het aanbod schone voertuigen worden opgeschaald en kennis over schone inkoop en efficiënte logistiek worden gedeeld. Dit wordt gefaciliteerd middels de Green Deal stadslogistiek, die verder zal worden uitgebreid.

Streekvervoer en mobiele voertuigen
Ten behoeve van nul-emissie openbaar (streek)vervoer treedt het kabinet in overleg met provincies en andere concessie verlenende overheden om te bekijken op welke wijze dit verder kan worden gestimuleerd. Om de uitstoot van mobiele werktuigen tegen te gaan, zullen overheden criteria opnemen in hun aanbestedingen. De Rijksoverheid start hier mee.

Spoorwegen en binnenvaart
De spoorwegen en binnenvaart kunnen beide een belangrijke bijdrage leveren aan het beperken van toenemend goederenvervoer over de weg en het beperken van emissies. Het kabinet heeft in het regeerakkoord toegezegd 2 miljard aan extra investeringen voor infrastructuur, waarvan een belangrijk deel ten goede komt aan investeringen in openbaar vervoer, het spoor en de fiets. Daarna wordt het structurele budget voor infrastructuur met 100 miljoen euro verhoogd. De uitwerking van de maatregelen van spoorgoederenvervoer vinden plaats vanuit het spoorgoederenpakket via het akkoord met de sector. Inzet is een structurele modal shift voor het goederenvervoer van de weg naar het spoor en het water.

Voor de binnenvaart is de energietransitie (vervanging van fossiele brandstoffen door hernieuwbare energie) van groot belang. Deze zal voor de binnenvaart plaatsvinden langs drie sporen: biobrandstoffen (inclusief elektrificatie), batterij-elektrisch, brandstofcel/waterstof-elektrisch. Prioriteit is de aanpak van de aandrijflijn van de binnenvaartschepen, met een overgang van bewezen technologie op brandstof (fossiel of hernieuwbaar) naar een elektromotor op de schroefas als nieuwe aandrijftechniek, middels pilots en demonstraties.

3. Hernieuwbare energiedragers
Het kabinet onderschrijft het streven, van de mobiliteitstafel, naar de prioritaire inzet van duurzame, geavanceerde biobrandstoffen, hernieuwbare Power-to-X brandstoffen en synthetische brandstoffen in sectoren waar op dit moment geen alternatieven voorhanden zijn of vervoersmiddelen die op dit moment nog een verbrandingsmotor hebben. Ook de inzet van hernieuwbare waterstof biedt perspectief voor een aantal vervoersmodaliteiten. Het kabinet kiest nadrukkelijk voor meerdere energiedragers en wil innovaties op weg naar nul-emissie in 2050 in de volgende thema's stimuleren: zwaar wegtransport, binnenvaart, zeevaart en luchtvaart.
De doelstelling van 33% hernieuwbare energiedragers (inclusief hernieuwbare elektriciteit) in 2030 is ambitieus. Een hoog ambitieniveau voor hernieuwbare energie in transport kan de gewenste transitie en dus innovatie stimuleren. Hiervoor wordt ook een bijdrage van de markt verwacht. Het kabinet ondersteunt de markt bij de uitrol van productiefaciliteiten voor duurzame, geavanceerde biobrandstoffen en infrastructuur. Het kabinet onderkent dat het belangrijk is dat de instrumenten (waaronder innovatie instrumentarium) breed worden opengesteld en toegankelijk gemaakt voor projecten vanuit de mobiliteitssector, waarbij naast kostenefficiëntie ook wordt gekeken naar het lange termijn perspectief (2050) en het opschalingsperspectief. Dit komt terug in de op te stellen innovatieagenda.

Inzet en ontwikkeling geavanceerde biobrandstoffen
De mobiliteitstafel heeft een flink aantal maatregelen voorgesteld om met name geavanceerde biobrandstoffen te stimuleren. Het is van belang om de komende tijd nader uitwerking te geven aan de prioritaire toepassing en verdeling van biobrandstoffen voor zwaar wegtransport, de binnenvaart, zee- en luchtvaart. Hierbij wordt aangesloten bij het kader dat het Rijk zal formuleren omtrent de inzet van duurzame biomassa voor CO_2-reductie bij elektriciteitsproductie, warmtelevering en transport tot 2030 en 2050 en het kader van de Europese Richtlijn hernieuwbare energie (2021 – 2030).

De mobiliteitstafel stelt ook voor het gebruik van duurzame, geavanceerde biobrandstoffen in de logistieke sector te stimuleren en benoemt daartoe een aantal mogelijke maatregelen: een hogere jaarverplichting hernieuwbare energie in vervoer, accijnsdifferentiatie of het inzetten van de inkomsten uit de vrachtwagenheffing. Het kabinet acht het toepassen van accijnsdifferentiatie niet fiscaal inpasbaar en niet uitvoerbaar voor de belastingdienst. Het kabinet wil daarom onderzoeken of het verhogen van het percentage verplichte bijmenging mogelijk is en of de terugsluis van de inkomsten, na invoering van de vrachtwagenheffing, ruimte biedt.

Tankinfra waterstof
Het kabinet onderschrijft de positie die waterstof als nul-emissieoptie in de mobiliteit krijgt in het Klimaatakkoord. Waterstof biedt perspectief voor veel transportmodaliteiten, zoals in het wegtransport, binnenstedelijk transport, rail, scheepvaart en op de langere termijn zelfs in de luchtvaart. Vooral daar waar langdurige inzetbaarheid nodig is, zoals het zwaar transport en

transport over lange afstanden. Om het potentieel goed te benutten, dient nu al aan randvoorwaarden te worden gewerkt, onder andere door middel van een netwerk van waterstof tank infrastructuur met 20 waterstoftankstations per 2020 als onderdeel van het nationaal plan voor laadinfrastructuur. De introductie van waterstof hangt sterk samen met het realiseren van schaalgrootte en daarvoor met samenhang met de andere tafels uit het Klimaatakkoord. Waterstof wordt daarom als een sector overstijgend thema opgepakt.

4. Verduurzamen zakelijke personenmobiliteit (inclusief fiets en OV)

Zakelijk reizen
Werkgevers hebben een grote rol in het verduurzamen van de mobiliteit. Niet alleen in het wagenpark, maar ook door hun werknemers op een duurzame manier te laten reizen of werken. De werkwijze en best practices van de coalitie 'Anders Reizen' en het 'programma slimme en duurzame mobiliteit' (voorheen programma 'Beter Benutten') kunnen ervoor zorgen dat maatregelen op systeemniveau worden verankerd. Het kabinet zorgt voor ondersteuning van de betrokken partijen die bewezen maatregelen voor duurzame mobiliteit bij werkgevers grootschalig willen uitrollen. De partijen van de coalitie Anders Reizen hebben al de ambitie uitgesproken om het aantal deelnemers in 2022 te verdubbelen. Zo kunnen we gezamenlijk komen tot een reductie van de zakelijke autokilometers in 2030 t.o.v. 2016, met ook positieve consequenties voor bereikbaarheid. Om dit te bewerkstelligen werkt het kabinet aan het wegnemen van randvoorwaardelijke belemmeringen en het verankeren van duurzame mobiliteit in wetgeving, onder andere middels de Omgevingswet. Binnen het huidige fiscale systeem zijn voor de werkgever mogelijkheden om bijvoorbeeld de kilometer vergoeding te differentiëren op basis van de gekozen wijze van vervoer. Substitutie van het vliegtuig door de trein is een belangrijk punt. Voor die gevallen waarbij vliegen onvermijdelijk is, zou het goed zijn als de bedrijven ook zelf verantwoordelijkheid nemen voor de reductie van CO_2-emissies van die reis. Het kabinet roept partijen hiertoe op. Heel concreet wordt dit ingevuld door partijen zich bereid te laten verklaren om de meerkosten van duurzame brandstof voor hun rekening te nemen.

Fietsaanpak
Het kabinet ondersteunt het stimuleren van fietsen in het woon-werkverkeer. Voor deze kabinetsperiode heeft het kabinet als doel gesteld 200.000 extra forensen op de fiets te krijgen. Het kabinet trekt via de middelen die beschikbaar zijn voor het MIRT € 100 miljoen uit voor het versnellen van de aanleg van fietsroutes en het innoveren en vergroten van de stallingsmogelijkheden bij OV-knooppunten. Dit is 40% van het totale budget, de overige 60% komt van provincie en gemeenten waardoor in totaal een kwart miljard kan worden ingezet. Voor het stimuleren van fietsen bij werkgevers zet de Rijksoverheid in op gebruik van bestaande regelingen zoals de mogelijkheid om 19 cent kilometervergoeding uit te keren. De infrastructuur voor de fietsaanpak wordt opgepakt vanuit de MIRT-aanpak. De (elektrische) fiets biedt een alternatief voor werkgevers om werknemers uit de auto te krijgen en gelijktijdig te werken aan de duurzame inzetbaarheid van werknemers. Het kabinet voorziet in het Belastingplan 2019 in een maatregel die het ter beschikking stellen van een (elektrische) leasefiets door de werkgever aanzienlijk vereenvoudigt. Aanvullende stimulansen worden onderzocht in het kader van het mobiliteitsfonds. Elektrische snorfietsen zijn al steeds breder beschikbaar en hebben een lagere CO_2 uitstoot, geven minder luchtvervuiling en overlast. Het kabinet maakt een afspraak met de sector over de transitie naar uitsluitend nul emissie snorfietsen.

Mobility as a Service (MaaS) en openbaar vervoer
Het kabinet zet in op verbetering van het openbaar vervoer. Het kabinet ondersteunt daarnaast de maatregelen die de Mobiliteitstafel wil nemen om nieuwe concepten te ontwikkelen waarbij mobiliteit als dienst centraal komt te staan. MaaS brengt alle vervoersvormen inclusief het betalen daarvan via één app onder handbereik van de reiziger. Dit heeft een positieve invloed op duurzaamheid en op zaken als bereikbaarheid e n leefbaarheid. Samenwerking o.g.v. data delen door alle vervoerders is noodzakelijk en is uitgewerkt in de aanbesteding van zeven landelijk opschaalbare regiopilots. In de pilots worden inzichten opgedaan over de mate waarop sociale innovatie duurzaamheid beïnvloed. Om autodelen te bevorderen krijgt de Green Deal Autodelen een vervolg, in aanvulling op de Citydeal elektrische deelmobiliteit.

Het kabinet investeert al in de infrastructuur in grootstedelijk gebied en betere verknoping van landelijke en regionale netwerken. Het MIRT is het gremium waarin Rijk en regio gezamenlijk duurzame afwegingen maken over investeringen in infrastructuur.

De in het regeerakkoord aangekondigde pilots in samenwerking met de mobiliteitsalliantie om ervaringen op te doen met alternatieve vormen van vervoer en betaling zullen deze kabinetsperiode nog worden uitgevoerd. Inzet op spits spreiden en -mijden door vraagsturing zal met het oog op de reizigersgroei belangrijker worden en kan vooral worden gestimuleerd via de werkgeversaanpak.

De mobiliteitstafel stelt een vrijstelling van btw-tarief voor in het openbaar vervoer. Het verlagen van de prijs is echter slechts één manier om het OV aantrekkelijk te maken. Daar komt bij dat in het regeerakkoord is afgesproken dat alle diensten en producten in het openbaar vervoer het lage btw-tarief van 9% aanhouden. Europese regelgeving staat het vrijstellen van btw van dit soort producten op dit moment niet toe.

Banden
Het kabinet ondersteunt de maatregelen op het gebied van bandenkeuze en bandenspanning en Het Nieuwe Rijden. De maatregelen zijn op korte termijn uitvoerbaar, kosteneffectief en kunnen naast CO_2-reductie ook een bijdrage leveren op andere beleidsterreinen (verkeersveiligheid, geluid, microplastics). Het kabinet ziet zowel voor de overheid als voor de branche zelf een rol weggelegd om ervoor te zorgen dat het potentieel rondom zuinige bandenkeuze en bandenspanning optimaal wordt benut. Op EU-niveau gaat het kabinet sterker inzetten op scherpere eisen aan banden. Voor werkgevers, wagenparkbeheerders en leasemaatschappijen is ook een rol weggelegd: zij kunnen erop aansturen dat de beste band wordt gemonteerd onder het voertuig en stimuleren dat de banden van het voertuig op spanning worden gehouden.

5. Internationale zee- en luchtvaart
Ook voor lange afstanden (internationaal) moeten nationale ambities de verduurzaming en het verder terugdringen van de CO_2-uitstoot voor de nationale impact van de zee- en de luchtvaart versterken. Het kabinet zet in op internationale afspraken, innovaties en extra concrete maatregelen voor het versneld zuiniger maken van vliegtuigen, schone landingen, op lange afstand gebruik van duurzame brandstoffen en nul-emissie van grondbewegingen op luchthavens. Stimulering van verschillende paden (elektrisch, hybride, waterstof, Power-to-X, biobrandstoffen) voor de korte en lange termijn wordt middels ontwikkelingsvraagstukken uitgewerkt. Op korte termijn wordt de elektrificatie van de kleine luchtvaart (*general aviation*) concreet vormgegeven. Toepassing van duurzame biobrandstof voor de luchtvaart vraagt om opschaalbare productie, een concurrerend prijsniveau en voldoende zekerheid over de afname. Het kabinet heeft de ambitie om synthetische kerosine concurrerend te maken en daagt de thematafel luchtvaart uit om op deze punten maatregelen te ontwikkelen. Daarnaast wordt ze gevraagd ook afspraken te maken over internationale emissies (in bijv. EU en ICAO-verband), zowel op gebied van nagestreefde doelstellingen als maatregelen.

Zeevaart
Voor de zeevaartsector zijn in IMO-verband dit jaar wereldwijde reductiedoelstellingen overeengekomen. Het gaat om een reductie van de CO_2-uitstoot per schip van tenminste 40% in 2030 en een absolute reductie van minimaal 50% in 2050 (beide t.o.v. 2008). Deze doelstellingen worden doorvertaald naar de nationale zeevaartsector. In de Nederlandse zeevaartsector zijn veel reders al actief op het gebied van verduurzamen en ook de havens leveren hun bijdrage. Het kabinet onderschrijft de inzet op verdere verbetering van energie-efficiëntie, (bio)LNG en biobrandstoffen. Inde uitwerking van de Green Deal voor zeevaart en binnenvaart worden afspraken gemaakt die bijdragen aan het verminderen van de uitstoot van de scheepvaart. De Rijksrederij speelt hierbij ook een rol als aanjager, door te varen op biobrandstoffen en is daarnaast dit jaar een proef gestart met elektrisch varen.

Vervolg

Lange termijn perspectief

Het kabinet ziet dat acties noodzakelijk zijn die de transitie op de lange termijn borgen, zoals inzetten op een toekomstbestendige bekostiging van het mobiliteitssysteem die onder andere zorgt voor duurzame, zorgeloze mobiliteit. Daartoe zet het kabinet in op een benadering waarin de verschillende opgaven (duurzaamheid, veiligheid, bereikbaarheid en economie) in onderlinge samenhang worden gezien. Dit komt terug in de omvorming van het infrastructuur- naar een mobiliteitsfonds.

Regionaal niveau

Op alle niveaus zal de transitie naar slimme en duurzame mobiliteit zijn weerslag hebben. Het effect (van de maatregelen en interventies) van duurzame mobiliteit zal zich op stedelijk en regionaal niveau manifesteren, waarbij het van belang is dat iedereen die buiten stedelijke gebieden woont ook de toegang tot mobiliteitsdiensten heeft. Decentrale overheden spelen daarom een cruciale rol in bijvoorbeeld regionale coalitievorming en samenwerking. Waar mogelijk kunnen activiteiten worden opgepakt en uitgewerkt via de MIRT-systematiek. Duurzaamheid wordt vanaf het begin integraal meegenomen in infrastructuur projecten en –programma's. De komst van de Omgevingswet en de integrale omgevingsplannen en de RES bieden een mooie kans om duurzame mobiliteit een prominente plek te geven in de ruimtelijke afwegingen. Bij de uitwerking en uitvoering van de maatregelen voor mobiliteit kan circulaire economie als middel worden ingezet, bijvoorbeeld om CO_2 te besparen in de grond-, weg- en waterbouw. Een circulaire economie helpt om de klimaatdoelen te realiseren.

Kabinetsappreciatie Sectortafel Landbouw en Landgebruik

De partijen aan de sectortafel Landbouw en Landgebruik hebben sterke en ambitieuze contouren voor een Klimaatakkoord neergezet. Het kabinet nodigt de partijen uit om dit verder uit te werken tot concrete afspraken. Hierbij kan de recent verschenen visie op landbouw, natuur en voedsel 'Waardevol en Verbonden' richtinggevend zijn. De indicatieve reductieopgave voor 2030 uit het regeerakkoord voor deze tafel is 3,5 Mton CO_2 en CO_2-equivalenten. Daarvan moet 2 Mton door de landbouw en 1,5 Mton in landgebruik gerealiseerd worden. Bovendien heeft de tafel in kaart gebracht wat nodig is om in landgebruik een additionele reductie van 1,7 Mton te realiseren.

Belangrijkste adviezen PBL
Door de sectortafel zijn voldoende opties aangereikt om de gestelde opgave te halen. Bij realisatie van het streefbeeld dalen de emissies in de glastuinbouw met ca. 2,9 Mton en bij de landbouw met 1,6 Mton. Bij landgebruik is een reductiepotentieel van 2 Mton aangereikt. Het PBL onderschrijft het reductiepotentieel van maatregelen om minder voedsel te verspillen en minder dierlijke eiwitten in ons voedsel te gebruiken, ook al leidt dat vooral tot emissiereductie in het buitenland. PBL ziet hier mogelijkheden om in aanvulling op de grondgebiedsbenadering het Nederlandse klimaatbeleid verder te versterken.

Het PBL vraagt voor het vervolgproces aandacht voor nadere specificering van verantwoordelijkheden, taken, operationele doelen en mechanismen voor deelname en draagvlak. PBL wijst verder op de noodzaak om het beroep dat op grond wordt gedaan voor de klimaatopgave meer op elkaar af te stemmen. Daarnaast staan klimaatvoorstellen voor slimmer landgebruik soms op gespannen voet met bestaand natuurbeleid. Door naar samenhang te streven in de vormgeving van regionaal beleid rond landbouw en natuur kunnen maatregelen gericht op klimaatadaptatie en het tegengaan van klimaatverandering elkaar ook versterken.

Kabinetsappreciatie
Het kabinet is verheugd dat de betrokken partijen een hogere ambitie voor emissiereductie uitspreken (ca. 5 Mton CO_2-eq) dan het kabinet als doelstelling meegaf (3,5 Mton). Het kabinet ziet deze extra ambitie als een bijdrage vanuit deze sectoren om ook voorbereid te zijn op een reductie-ambitie van 55%.

Het kabinet onderschrijft het overkoepelende uitgangspunt van het werkdocument dat de klimaatmaatregelen moeten worden gerealiseerd in zorgvuldige afweging en samenhang met andere opgaven (zoals duurzame voedselvoorziening, natuur-, biodiversiteits- en landschapsbehoud en -ontwikkeling) en dat win-winmaatregelen daarbij de voorkeur hebben. Uit het oogpunt van kostenreductie worden de maatregelen bij voorkeur genomen bij natuurlijke investeringsmomenten. De visie op landbouw, natuur en voedsel 'waardevol en verbonden' kan daarbij helpen. Veel van de opgaven zullen in een gebiedsgerichte aanpak tot stand komen. Het kabinet maakt bij de uitwerking graag nadere afspraken hierover met medeoverheden, in samenhang met bijvoorbeeld het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland (IBP-VP), de totstandkoming van de Regionale Energie Strategieën (RES) en het programma Bodemdaling.

Het kabinet waardeert ook de inzet voor de opgaven voor Circulaire Economie, zoals beschreven in de transitieagenda Biomassa en Voedsel' (Kamerstuk 32852 en 33043, nr. 59). Het kabinet ziet uit naar concrete afspraken in lijn met de op 29 juni jongstleden aan de Tweede Kamer gestuurde kabinetsreactie op de Transitieagenda's Circulaire Economie.

Landbouw
Partijen hebben het streven om als Nederland voorop te lopen in de klimaat- en voedseltransitie. Dit sluit aan bij de door het kabinet en vele maatschappelijke partijen onderschreven slotverklaring van de Voedseltop begin 2017 (Kamerstuk 31532 nr.180), waarin het streven stond om te gaan voor de laagste uitstoot van broeikasgassen per product wereldwijd en op de langere termijn voor een klimaatneutrale voedselproductie.

Het kabinet waardeert dat de landbouw inzet op substantiële emissiereductie en integratie van meerdere beleidsdoelen waaronder de 'warme sanering van de varkenshouderij'. Het kabinet

onderschrijft dat de transitie die noodzakelijk is om kringlopen op bedrijfs- en regionale schaal meer sluitend te maken, hiervoor het kader biedt (lokaal wat kan, regionaal of internationaal wat moet). Daarnaast wordt bij de keuze van maatregelen rekening gehouden met randvoorwaarden uit het regeerakkoord (zoals het standpunt dat technische maatregelen de voorkeur verdienen boven volumebeperkende maatregelen).

De tafel stelt voor het klimaatbeleid voor de landbouwsector na 2030 voor om een scenariostudie uit te voeren naar ontwikkelrichtingen voor de landbouw, waarbij kringlooplandbouw steeds meer centraal komt te staan in de combinatie van verschillende opgaven. Met de recent uitgebrachte Visie op landbouw, natuur en voedsel 'Waardevol en Verbonden' geeft het kabinet richting aan de (ook lange termijn) ontwikkeling van de landbouw. De scenariostudie kan worden betrokken bij de uitwerking hiervan. Kringlooplandbouw dient daarbij uitgangspunt te zijn. Via scenario's kan worden beredeneerd via welke wegen die kringlooplandbouw valt te realiseren.

In het Voorstel voor hoofdlijnen wordt aangegeven dat voor emissiereductie nieuwe stallen en technieken nodig zijn waarmee brongericht methaanemissies en andere schadelijke milieu-emissies uit stallen en mestopslagen worden voorkomen. Het kabinet ziet met belangstelling de uitwerking van deze ideeën tegemoet: op welke manier kan dit kosteneffectief worden gerealiseerd, hoe kan dit worden gestimuleerd, hoe raakt het aan andere opgaven in de landbouw? Het kabinet wil daarbij de keuze in technieken om methaan- en lachgasemissies op landbouwbedrijven te reduceren aan betrokken ondernemers laten. Het is belangrijk dat ketenpartijen nagaan op welke manieren afrekenbaarheid van individuele bedrijven op klimaatprestaties mogelijk gemaakt wordt. Betrokken overheden zullen nagaan in hoeverre zij hierbij ondersteuning kunnen bieden.
Het bedrijfsleven wordt gevraagd met andere overheden bij te dragen aan (vergemakkelijking van) de grootschalige introductie van de innovaties voor klimaatwinst.

Landgebruik
Landgebruik is een nieuw aspect in het klimaatbeleid en zal zowel nationaal als internationaal steeds meer aan belang winnen. Het kabinet constateert dat de gevraagde verkenning wat er nodig is om additioneel 1,7 Mton emissie in landgebruik te reduceren is opgepakt. De tafel geeft aan dat binnen het thema Landgebruik nog geen eenduidigheid bestaat over precieze klimaatwinst van sommige van de maatregelen. Het is van belang dat deze duidelijkheid wel ontstaat en er keuzes worden gemaakt en opbrengsten in kaart worden gebracht.

Het gaat in de betrokken sectoren om een dynamische balans tussen (natuurlijke en humaan veroorzaakte) emissie en vastlegging (negatieve emissies) van koolstof. Dit betekent dat er zowel handelingsopties ter voorkoming van emissies als ter bevordering van (additionele) vastlegging (in natuur, landschap en landbouwbodems) zijn, die ook op nationaal niveau, conform de in EU-verband opgestelde wettelijk verplichtende accountingmethodiek gewaardeerd moeten worden.
Het kabinet onderschrijft dat provincies, die de verantwoordelijkheid hebben voor de implementatie van het natuurbeleid (Natuurpact) en de inrichting van het landelijk gebied, een regierol hebben bij klimaatslim landgebruik. Dit gaat met name op voor het tegengaan van veenoxidatie en vastlegging van koolstof in bomen, bos, landschap en natuur. De provinciale gelden uit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid kunnen daar mede voor worden ingezet. Eventueel kunnen – in samenspraak met decentrale overheden – ruimtelijke implicaties binnen dit thema ook nationaal in de nationale, provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies bestendigd worden.

Het kabinet vraagt daarom om de gestelde ambitie van 1,5 Mton, op basis van bestaande kennis te instrumenteren, en zoveel als mogelijk maar tenminste voor 0,5 Mton, de geïdentificeerde opties ter invulling van de additionele 1,7 Mton uit te werken. Op basis van de ervaringen met de realisatie hiervan, kan – zo mogelijk in 2025 - bezien worden of dit aanpassing behoeft en of er meer mogelijk kan zijn. Hierbij zijn ook inzicht in financieringsmogelijkheden en maatschappelijk draagvlak voor de gevraagde functieveranderingen, gelet op de soms grote impact, van fundamenteel belang.

Het kabinet vraagt betrokken partijen om bij de uitwerking van dit thema aansluiting te zoeken bij het IBP-VP, RES en bestaande trajecten rond natuur, landschap en bodemdaling en het

aangekondigde bodemprogramma te betrekken in de uitwerking. Uitgangspunt voor additionele publieke financiering is 'tijdelijkheid'.

Het kabinet juicht private financiering toe, bijvoorbeeld via het in financiële termen verwaarden van de klimaatprestatie in de carbon footprint van producten, ook omdat een hoger koolstofgehalte in landbouwbodems kan bijdragen aan een verbeterde landbouwpraktijk. Het kabinet is het eens met de tafelpartijen dat nieuwe inzichten en ontwikkelingen in de toekomst, waaronder koolstofvastlegging in de bodem, ten gunste kunnen komen van de opgave van de zuivelsector. Daarbij moeten dubbeltellingen met LULUCF (EU-verordening Land Use, Land Use Change and Forestry) worden voorkomen.

Landbouwbodems
Het kabinet is op hoofdlijnen positief over de aangegeven ambities die zijn gericht op landbouwbodems en koolstof en deelt de constatering dat bij dit relatief nieuwe beleidsterrein kennisontwikkeling van groot belang is. Daarbij vindt het kabinet dat te nemen maatregelen concreter moeten worden uitgewerkt met doelen, te bereiken resultaten en de (private) financiering ervan.

Het kabinet herkent dat het advies 'grondgebondenheid' dat voor de zuivelsector een belangrijk uitgangspunt is, ook in andere (landgebruiks)sectoren tot aanpassingen kan leiden. Daarbij moeten eventuele negatieve klimaateffecten door verandering van teelten zo veel mogelijk worden vermeden. Tevens acht het kabinet het noodzakelijk dat naast technische oplossingen ook plannen worden gemaakt om tot brede kennisverspreiding en -toepassing te komen bij landgebruikers (draagvlakvergroting). Dit sluit aan bij de Bodembrief (kamerstuk 30 015, nr. 54) en zal uitgewerkt worden in het hierin aangekondigde bodemprogramma. Het kabinet nodigt niet alleen de landbouwsectoren gezamenlijk, maar ook de ketenpartijen, loonwerkbedrijven en (decentrale) overheden uit om hun bijdrage in dit programma te leveren.

Het kabinet steunt de tafel dat opschaling van bestaande initiatieven zoals Kunstmestvrije Achterhoek wenselijk is. Ook is het in lijn met de visie voor landbouw, natuur en voedsel 'Waardevol en Verbonden' dat traditionele kunstmest zo veel mogelijk moet worden vervangen door nieuwe, groene kunstmest of bodemverbeteraars.

Ook in het licht van de noodzakelijke klimaatadaptatie vraagt het kabinet van alle betrokken partijen inzet om te komen tot maatregelen en het scheppen van randvoorwaarden voor een optimale balans tussen mitigatie en adaptatie met behoud van de productiepotenties. Het kabinet zal op verzoek van uw Kamer de Waterwet aanpassen om subsidiëring van maatregelen en voorzieningen ter bestrijding van wateroverlast en daarmee samenhangende onderzoeken uit het Deltafonds mogelijk te maken zonder dat dit ten koste gaat van noodzakelijke investeringen in de waterveiligheid.

Bomen, bossen en natuur
Partijen zien voldoende mogelijkheden om tot klimaatwinst te komen in bomen, bossen en natuur en geven aan dat investeringen in deze thema's richting 2050 vanuit klimaatperspectief (zowel adaptatie als mitigatie) wenselijk zijn. Het kabinet onderkent dat voor bomen, bossen en natuur de klimaatbijdrage sterk gekoppeld is aan andere maatschappelijke waarden zoals natuur, biodiversiteit, landschap, recreatie, volksgezondheid, luchtkwaliteit en waterzuiverend en -bergend vermogen.

Het kabinet vraagt partijen aan de tafel in beeld te brengen via welke geldstromen klimaatfinanciering in bomen, bos en natuur (groten)deels kan worden meegekoppeld. Ook wordt gevraagd in beeld te brengen of en onder welke voorwaarden er een financieel perspectief voor investeerders ontstaat, en om de ruimtelijke inzet en borging daarvan in het ruimtelijk instrumentarium (bijvoorbeeld gemeentelijke en provinciale omgevingsvisies) daarvan nader uit te werken.

Voor het kabinet zijn de bestaande decentralisatieafspraken en het Natuurpact uitgangspunt. Het kabinet vraagt alle betrokkenen om hierbinnen ruimte te vinden voor verbetering van de

klimaatprestatie ('klimaatinclusief Natuurpact') inclusief aandacht voor het waar mogelijk tegengaan van ontbossen en voor de handhaving van het compensatiebeginsel voor ontbossing. Het kabinet is van mening dat het belangrijk is om tot een integrale langetermijnvisie te komen op bossen in relatie tot de klimaatopgave en faciliteert de gezamenlijke provincies hierbij. Het kabinet onderschrijft daarbij het belang van een optimaal gebruik van producten uit het beheer van natuur, bos en landschap om broeikasgassen te reduceren, en vraagt de tafel om in overleg met andere tafels daarvoor met concrete voorstellen te komen.

Het kabinet wil de rijksgronden ook meer inzetten voor de klimaatopgave. Dit gaat naast hernieuwbare energie om het realiseren van negatieve emissies (koolstofvastlegging) door boomaanplant (ook langs rijksinfrastructuur) en klimaatslim beheer, mogelijk ook door natte natuur aan de kust (blue carbon) en in de grote wateren, en de inzet van producten die vrijkomen uit het beheer van natuur in rijksprojecten. De inzet van rijksgronden voor verschillende doelen die voortkomen uit het Klimaatakkoord zal in samenhang worden bezien en geoptimaliseerd. Ook kan het kabinet zich vinden in de voorgestelde rijksinzet voor een grotere toepassing van duurzaam hout in de bouw.

Het kabinet onderschrijft dat kennis over klimaatoptimale inrichtingsopties voor landgebruik en voor beheer van bomen, bos en natuur essentieel is om tot klimaatoptimale inrichting en beheer van het landschap te kunnen komen. Daarom investeert het kabinet via de klimaatenvelop in kennisontwikkeling en –verspreiding.

Veenweidegebieden
Het kabinet wil samen met decentrale overheden bijdragen aan de aangegeven inzet om tot 6 gebiedsgerichte bestuurlijke arrangementen te komen, binnen het kader van de afspraken in het IBP-VP. Van belang is om de verschillende publieke financieringsmogelijkheden én risico's goed in beeld te krijgen in de uitwerking. Gelet op het grote belang zet het kabinet in op ondersteuning van dit door de provincies geregisseerde proces met een 'nationaal programma bodemdaling', met tenminste ook een kennis- en innovatiecomponent. Het tegengaan van bodemdaling dient verschillende doelen waar zo veel mogelijk naar win-winsituaties moet worden gezocht. Omdat door bodemdaling de opgaven voor het Deltaprogramma groter worden zal het Rijk bezien op welke termijn welke inzet vanuit het Deltaprogramma in het licht van doelen van dat programma voor veengebieden aan de orde kan zijn.

In het voorstel voor de veenweidegebieden is voor een relatief snelle inpasbaarheid ingezet op een gebiedsbenadering, waarin voor klimaatwinst bijvoorbeeld het toepassen van drainagetechnieken aan de orde is. Inzet van deze technieken wordt gezien als een 'hefboom' in een gebiedsbenadering, waarin meerdere publieke doelen gerealiseerd kunnen worden. Drainagetechnieken en peilmaatregelen zullen kosteneffectief ingezet moeten worden.
In kansrijke gebieden waar sprake is van meerdere gebiedsopgaven kan vergaande vernatting wenselijk zijn om veenoxidatie te stoppen in combinatie met een overstap naar andere, daarbij passende vormen van landbouw. Het kabinet verzoekt partijen deze gebieden in beeld te brengen en samen met het Rijk een gebiedsbenadering voor deze gebieden te ontwikkelen en waar mogelijk dit te verbinden met de hierboven genoemde 6 gebiedsgerichte bestuurlijk arrangementen. Steeds moet gestreefd worden naar een emissiereductie in CO_2-equivalenten, gelet op eventuele risico's op vergrote methaanemissie door vernatting.

Glastuinbouw
De glastuinbouw wil in 2040 klimaatneutraal zijn. Dit is een additionele ambitie die komt bovenop de lopende reductieopgave (Kas als Energiebron). Het kabinet waardeert deze forse extra ambitie zeer, ook vanwege de noodzaak om het gebruik van Gronings gas te verminderen. Dit vraagt om het doorzetten, intensiveren en scherp focussen met een koploperaanpak van het succesvolle Innovatie- en Actieprogramma Kas als Energiebron. Dit programma biedt met additionele inzet van decentrale overheden een goede basis om de ambitie waar te maken.
De tafel constateert dat belangrijke randvoorwaarden voor de realisatie van de ambitie van de glastuinbouwsector ook bij andere tafels liggen. De tafel wordt gevraagd er zorg voor te dragen dat deze verbindingen goed worden gelegd in de uitwerking van het Klimaatakkoord en er tijdig keuzes

gemaakt worden over de CO_2- en energie-infrastructuur. Het kabinet zal dit steunen en daaraan bijdragen.

Het Rijk verwacht dat decentrale partijen initiatief zullen nemen om tot een regionale inpassing van de glastuinbouw in energienetwerken te komen. Dit vraagt een versterking van de (ruimtelijke en financiële) inzet via Greenports en afstemming via deze route met andere lopende trajecten in de glastuinbouw, zodat maximaal rendement uit de te investeren euro gehaald kan worden. Voor de financiering van bovengenoemde ambitie ligt er richting glastuinbouwsector en overheden een forse uitdaging, waarbij een 50:50 publiek-private financiering voor het kennis- en innovatiedeel wordt gehandhaafd.

Het kabinet zal met LTO Glaskracht Nederland een aanpak en systematiek ontwikkelen om het sectordoel 2030 te borgen en meedenken over een systematiek binnen de sector om dit op bedrijfsniveau te ondersteunen en stimuleren. Het kabinet streeft ernaar de glastuinbouwsector identiek te blijven benaderen als de andere energie-intensieve sectoren.

Overige sectoren
Het kabinet waardeert de aandacht van de tafel voor de emissies van land- en bosbouwvoertuigen en vraagt de partijen om ook deze emissies op te nemen in de uitwerking van het instrumentarium, zodat er prikkels ontstaan om innovatieve machines toe te passen.
Het kabinet vindt het van belang dat in het ruimtelijk beleid van decentrale overheden een zorgvuldige afweging van alle belangen plaatsvindt. Dit geldt ook voor het realiseren van zonneweides. Het kabinet steunt de afspraken die hierover aan de tafel zijn gemaakt, waarbij het kabinet heeft de voorkeur voor zon op dak of zonneweides in het landelijk gebied met lage landschappelijke, ecologische of landbouwkundige waarde en het maximaal benutten van grootschalige clustering op land voor de opwekking van duurzame energie (wind en waar nodig ook zon).

Voedsel
Het kabinet waardeert de aandacht voor het voorkomen van voedselverspilling. Het kabinet roept de tafel op deze aandacht te concretiseren. De door de tafel voorgestelde maatregelen moeten worden aangevuld met een maatschappelijke transitie: minder voedselverspilling en herwaardering van ons voedsel. Het kabinet is verheugd dat ook de supermarkten en levensmiddelenindustrie aangeven zich in te willen zetten voor het klimaatdossier, waarbij het kabinet hen ook vraagt om zelf bij te dragen aan verwaarding van de inspanningen en daarmee verdienmodellen (ook) voor andere schakels in de keten. Zoals aangegeven in de Voedselbrief zal het kabinet de mogelijkheden van 'true price' onderzoeken, ook in relatie tot klimaatbeprijzing van voedingsmiddelen.

Innovatie en kennis
Het kabinet onderkent dat kennis(ontwikkeling) en innovatie de basis zijn om te komen tot integrale oplossingen die naast de klimaatopgave ook aan alle andere gestelde doelen voor de agro- en natuursectoren optimaal tegemoet komen voor een duurzame agro(keten)productie, duurzaam bodembeheer en klimaatoptimaal bos-, natuur- en landschapsbeheer.

Het kabinet waardeert het voorstel om op basis van een Agro-innovatieagenda een aantal missiegedreven innovatieprogramma's op te stellen waarin de kortetermijnopgaven worden verbonden aan de door overheid gestelde langetermijnopgaven en ook benut wordt in de innovatieagendering voor Klimaat. Het kabinet herkent dat de lijnen uit de genoemde innovatieagenda goede richtingen zijn om de toekomstige innovatie-inzet op te ijken, en vraagt bij uitwerking aandacht voor verbanden tussen de thema's over de gehele breedte van landbouw, bos en natuur. Ook de kennisagenda klimaat van de Topsector Agri&Food en de innovatie-inzet voor de glastuinbouwsector maken hiervan deel uit. De publieke financiële inzet voor de Topsectoren Agri&Food en Tuinbouw&Uitgangsmateriaal vereist 50% private co-financiering. Voor kennisverspreiding en -doorwerking verwacht het kabinet gerichte inzet vanuit groen onderwijs, bijvoorbeeld voor praktijkonderzoek voor inpassing (en effect) van klimaatinnovaties in de beroepspraktijk. Het kabinet vraagt het groene onderwijs dan ook om tot een 'bedrijfslevenvriendelijk' centraal 'vraagpunt' te komen om vragen uit de beroepspraktijk te kunnen stellen aan het groene onderwijs in het kader van het Groenpact. Het kabinet vraagt het groen

onderwijs in het kader van het Groenpact de lesstof steeds te actualiseren op nieuw ontwikkelde kennis en ervaring, opdat onderwezen wordt in actuele kennis. Dit kan worden opgepakt in samenwerking met de (praktijk)deskundigen vanuit de verschillende klimaatthema's.

Vervolg
Het kabinet waardeert de hogere ambities van betrokken sectoren en vraagt deze, binnen gegeven financiële kaders, samen uit te werken naar een ondertekenbaar akkoord.
Het kabinet verlangt daarbij aandacht voor klimaatwinst, neveneffecten op publieke doelen én ook een uitwerking zodanig dat de lusten en lasten in de voedselketen eerlijk gedeeld worden.

Het normeren of beprijzen van klimaateffecten is in de landbouw- en landgebruikssectoren (nog) niet overal mogelijk omdat deze effecten niet in alle gevallen eenduidig (te meten) zijn (nog niet in alle gevallen is sprake van wetenschappelijke consensus). Het kabinet vraagt de tafel desondanks om op basis van bestaande kennis te werken aan maatregelpakketten voor landbouw en landgebruik waarmee klimaatwinst kan worden gerealiseerd en gewaardeerd en klimaatverlies wordt ontmoedigd. Het kabinet kan, zoals door partijen voorgesteld, in het geval van achterblijvende resultaten zo nodig aanvullende vormen van normeren en beprijzen inzetten. Op verzoek van branche- of producentenorganisaties kan de overheid sectorale afspraken in de land- en tuinbouw algemeen verbindend verklaren (AVV-en), bijvoorbeeld voor de financiering van onderzoek naar innovatieve producten en het verplichten van duurzamere standaarden.

De tafel heeft breed de mogelijkheden verkend voor de financiering van de additionele maatregelen (private financiering, benutten van bestaande financieringsstromen en –mogelijkheden, waaronder ook die vanuit decentrale overheden en EU). Het kabinet waardeert de voorgenomen uitwerking van financieringsmogelijkheden via verdienmodellen, private garanties, private financieringsfondsen, multipliers en combinaties met bestaande initiatieven. Daarbij is er ook een rol voor (mede)financiering vanuit de overheid. Het kabinet erkent dat er additionele middelen vanuit het Rijk nodig zijn (voor innovatie, praktijkintroductie en kennisverspreiding) om de uitwerking ter hand te nemen.

Het Groenfonds zal bijdragen aan het realiseren van de Landbouw- en Landgebruikdoelen.

Het kabinet nodigt zowel NGO's als het (groen) onderwijs en jonge (landbouw)ondernemers nadrukkelijk uit om ook hun bijdrage in de uitwerkingsplannen zichtbaar te maken.
Het kabinet streeft ernaar en zal zich ervoor inzetten om het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) vanaf 2021 zoveel als mogelijk ondersteunend te laten zijn aan de realisatie van de gestelde klimaatambities, in zorgvuldige afweging met andere maatschappelijke doelen voor de leefomgeving en in nauw overleg met de belanghebbenden als onderdeel van het vaststellen van het Nationaal Strategisch Plan voor het GLB.